

In dit essay bestrijdt Annemarie Kok het hardnekkige idee dat de Nederlandse samenleving gebukt gaat onder te veel 'ik' en te weinig 'wij'. Ze stelt vast dat moderne mensen juist doordat zij 'individueel' zijn allerlei relaties met elkaar hebben. Sociale cohesie schuilt volgens haar bij uitstek in een ongedwongen omgang met de ander. Daarom ziet ze niets in de politiek van 'samenredzaamheid' en 'terug naar de buurt' die nu neerdaalt op onze dorpen en steden. Het is een politiek die politici buitenspel zet en burgers tegen hun zin verbindt. Dat versterkt de samenleving niet, dat tast haar aan. Voor dit betoog – opgesteld als een fictieve brief aan de bekende stadsfilosoof Jane Jacobs – stond de stad Groningen model.

Annemarie Kok studeerde filosofie en journalistiek aan de Rijksuniversiteit Groningen. Daarna was ze onder meer zes jaar verslaggever van dagblad *Trouw* en negen jaar hoofdredacteur van tijdschrift *Noorderbreedte*. In 2001 verscheen bij Uitgeverij Contact haar boek *Randland. Portret van de Friese en Groningse kuststrook*. Tegenwoordig publiceert ze over sociale en ruimtelijke onderwerpen, schrijft ze gedichten en geeft ze aan de Rijksuniversiteit Groningen het vak Publieksgericht schrijven.
www.annemarie-kok.nl

stadsessays

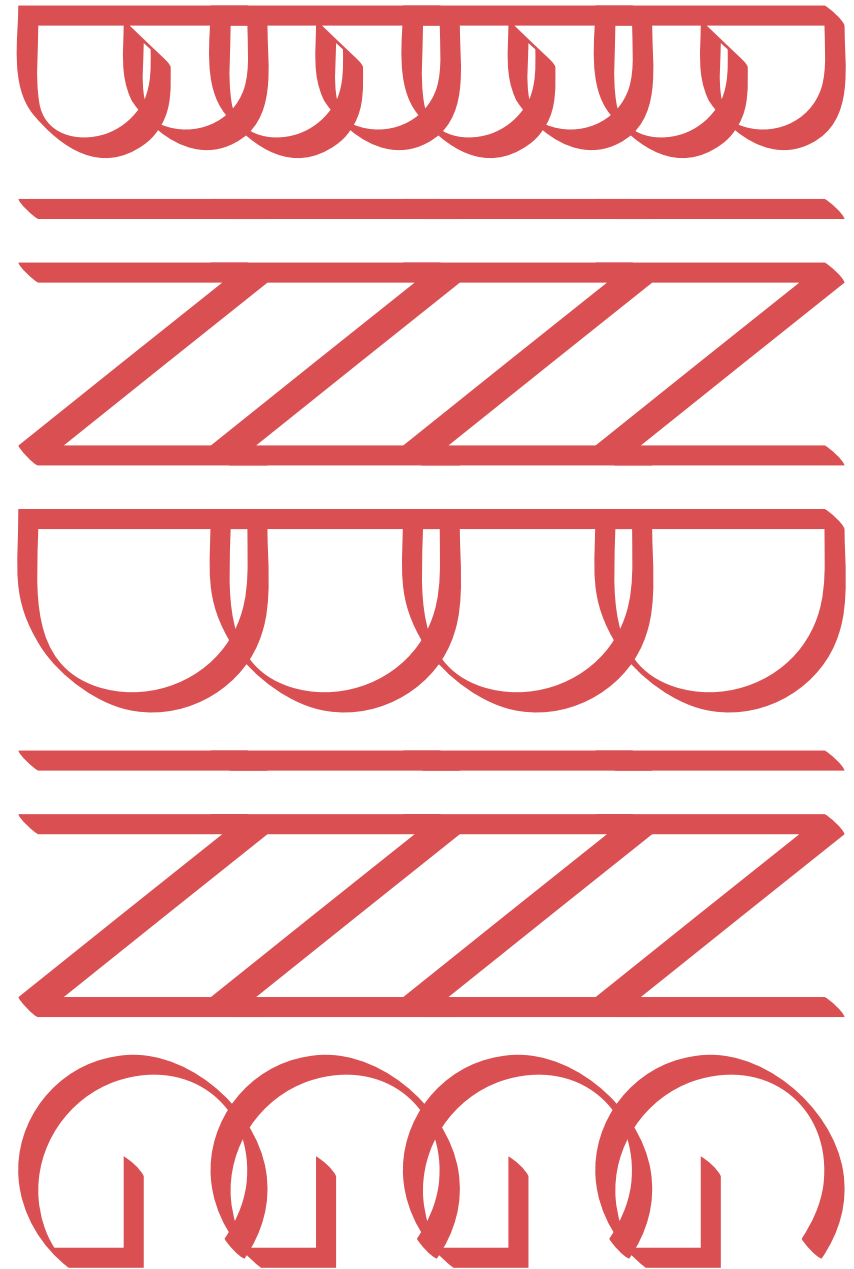
trancity^xvaliz, over de stad,
stedelijke ontwikkeling en het publiek domein

ISBN 978-94-92095-34-3

9 789492 095343

BINDING GENOEG

De stad en het geheim van
aangenaam samenleven

Annemarie Kok

stadsessays trancity^xvaliz

BINDING GENOEG

De stad en het geheim van
aangenaam samenleven

Dit essay werd financieel mogelijk gemaakt door Sustainable Society, een van de drie speerpunten van de Rijksuniversiteit Groningen. Onderzoekers van verschillende faculteiten werken binnen dit kernthema samen rond actuele sociale vraagstukken. Overheden, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties worden daarbij nauw betrokken.
www.rug.nl/sustainablesociety

VOORWOORD

Wetenschappers, intellectuelen, politici van uiteenlopende partijen en vertegenwoordigers van diverse maatschappelijke organisaties verkondigen de laatste jaren steeds indringender dat het in Nederland ontbreekt aan saamhorigheid, nabijheid, eenheid. De samenleving zou gebukt gaan onder te veel 'ik' en te weinig 'wij'; we zouden nog slechts naast elkaar leven in plaats van werkelijk samen. Dit essay (in briefvorm) is een kritiek op deze diagnose en ook op de oplossingen die uiteenlopende pleitbezorgers van 'meer wij' in de aanbieding hebben, zoals buurtprojecten, de regionale *mienskip* (Friesland), neo-nationalisme, 'een bindend verhaal rond moraal en identiteit' en credo's als 'samen maken we stad'. Wat ik zelf ervaar, is dat de meeste mensen juist allerlei maatschappelijk betekenisvolle banden hebben. En dat gevoelens van verbondenheid en herkenning niet noodzakelijk berusten op een letterlijk 'samen', noch op het delen van dezelfde leefstijl, woonplaats, woonwijk, taal, belangen of overtuigingen. Niet ondanks maar juist mede dankzij individualisering hebben wij tal van subtiele en expliciete, concrete en abstracte, kortstondige en langdurige relaties die onze samenleving hecht maken: relaties met andere individuen, maar ook met ideeën, dingen, plekken.

Behalve aan onterechte weerzin tegen individualisme stoor ik me aan weerzin tegen politiek. Die twee komen vaak tegelijk voor. Dat het hier en daar niet lekker loopt met de samenleving: het ligt al snel aan het 'falende' politieke systeem. Alles zou beter gaan wanneer burgers zelf meer dan nu de dienst konden uitmaken. Het gaat toch om hún levens, hún stad, dorp, buurt? Dus aan de kant, politici!

Natuurlijk, in een democratie is kritiek mogelijk en nodig. Maar waarom ontbreken zo vaak een reële kijk op het politieke werk en waardering voor degenen die de publieke zaak dienen? Waarom uitgerekend afgeven op de instantie die – aangezien ‘de burger’ niet bestaat – in het leven is geroepen om zaken algemeen verbindend te regelen? Als er iets is dat het vreedzaam samenleven momenteel bedreigt, is het juist de antipolitieke wind die sinds begin deze eeuw steeds harder en uit verschillende hoeken is gaan waaien. Daarbij denk ik niet alleen aan de horden (online) strijders tegen alles wat te maken heeft met ‘Den Haag’, ‘Brussel’, ‘de elite’ of ‘het establishment’ maar ook aan journalisten en commentatoren die politici graag afschilderen als types die voornamelijk gericht zijn op hun eigenbelang, de hele tijd ruzie met elkaar maken en niet weten wat luisteren is. Ik doel ook op burgers, denkers, bestuurders en beleidsmakers die menen dat het de hoogste tijd is om zogenoemd ‘top-down’ beleid als het even kan te vervangen door ‘eigen initiatief’ van burgers en die de democratie ‘directer’ willen maken. En dan zijn er bevreemdend genoeg ook nog politici zelf die zich van representatieve politiek distantiëren.

Hoe kan het toch dat zelden het ómgekeerde wordt beweerd: dat samenleven doorgaans wonderwel slaagt en dat dit te danken is aan onze rechtsstaat, aan de inspanningen van politici en aan de inzet van vele anderen, onder wie, mag ik hopen, wijzelf?

~

Bijna elke dag wandel ik in het Groningse Noorderplantsoen, tussen altijd weer nieuwe vreemden. Vrijwel dagelijks kijk ik veel mensen even aan in het voorbijgaan – waar dan ook. Of ik groet een (on)bekende. Soms vind ik de avondspits in mijn stad zo zinderend: iedereen die zijn weg gaat; altijd anderen op je weg vinden.

Op zaterdagochtend fiets ik van Groningen naar Haren – om te zingen. Dan kijk ik naar de huizen (‘versteende moederdieren’) en naar de lucht, denk aan iemand en zwaai naar een automobilist met wie ik zing. Zoals bijna honderd anderen ook op weg zijn naar Haren om muziek te maken – vierstemmig, symfonisch. De meeste koor- en orkestleden komen en gaan alleen; voor en na de repetities doen ze andere dingen. Met of zonder andere anderen.

Het afgelopen jaar begon me te dagen dat deze alledaagse ‘belevissen’ en gedragingen uit mijn eigen leven iets zeggen. Maar wat? Daar kom ik achter in een fictieve brief aan de Amerikaans-Canadese publiciste Jane Jacobs (1916-2006). In een even fijnzinnige als rebelse stijl heeft zij onder meer geschreven over ‘de beschavende en aangename werking die een goed functionerend stedelijk straatleven op terloopse wijze op een stad heeft’. Jacobs hechtte veel belang aan sociaal verkeer in steden/stadsbuurten. Tegelijk was ze wars van noties als ‘saamhorigheid’. In haar voetspoor speurde ik op mijn manier – en in een andere tijd/een andere stad – naar het geheim van ongedwongen samenleven.

GEACHTE JANE JACOBS,

Graag wil ik u laten weten dat ik veel plezier heb beleefd aan *Dood en leven van grote Amerikaanse steden*, uw beroemde boek uit 1961² dat gaat over hoe steden en stadsbuurten eigenlijk functioneren, en over dat je veel moet wandelen en rondkijken om daar achter te komen. Niet alleen schrijft u heel goed en grappig, uw boek verklaarde voor mij ook gedeeltelijk hoe het kan dat mensen in steden zo aangenaam op elkaars lip kunnen leven.

Ik las *Dood en leven* in de loop van 2015. Wat me toen inviel was het idee om uw bevindingen (nou ja, een paar daarvan) te verbinden met het vermeende gebrek aan 'sociale cohesie' binnen de Nederlandse samenleving. En met wat daarmee steevast in verband wordt gebracht: het vermeende falen van 'de politiek', 'de doorgeschoten individualisering' en 'onze identiteit' die verwaterd zou zijn door 'de globalisering'.

Het zijn discussies die ik al jaren met kromme tenen volg, want in mijn ogen deugen de analyses niet en de oplossingen die voorbijkomen al evenmin. Uw boek hielp me mijn eigen ideeën rond deze kwesties eens te ordenen en te verwoorden. Laat ik me trouwens nog even voorstellen. Net als u, toen u nog leefde, woon ik in een stad: Groningen. En sinds ik daar eind vorige eeuw filosofie en journalistiek studeerde, denk ook ik graag al schrijvend na over ruimtelijke dingen en over sociale dingen, en over verbanden daartussen. Wat mensen doen met plekken & wat plekken doen met mensen – daar gaat mijn werk vaak over. En zo ook deze brief, die u moet beschouwen als een zwerftocht. Te voet (want dan zie je veel, zoals u weet), met het vliegtuig (de wereld is groot) en – voor extra avontuur – op een Royal Enfield, leggen

we die af. Langs veel concrete plaatsen, waaronder Groningen natuurlijk. En langs andere denkers/ auteurs die me inspireerden bij mijn poging iets verfrissends te zeggen over 'bekoorlijk' (uw woord) samenleven.

OVERAL WONEN MENSEN³

In uw boek vergelijkt u het functioneren van een grote stad met een ecosysteem en zegt u dat daarbinnen 'veel kleine en obscure componenten' – die bij oppervlakkige beschouwing gemakkelijk over het hoofd worden gezien – van vitaal belang kunnen zijn voor het geheel'. Ook zegt u: 'Vanwege de complexe onderlinge afhankelijkheid van hun componenten zijn ecosystemen kwetsbaar en fragiel en worden ze gemakkelijk verstoord. (...) Indien dat niet op fatale wijze gebeurt, zijn ze taai en veerkrachtig.'

Door uw beeld van een 'stedelijk ecosysteem' realiseerde ik me (1) dat veel 'kleine' dingen die ik doe/meemaak/denk/voel een sociaal karakter hebben, dat wil zeggen: op een of andere manier gerelateerd zijn aan iets of iemand buiten mijzelf. Wat ik me door uw metafoor ook bedacht, is (2) dat 'leven in een stad' in feite neerkomt op een soort ongehuwd samenwonen op grote schaal. Want waar je woont, daar wonen bijna altijd ook anderen, zeker in een stad. 'Samen' wonen dus. En niet alleen ruimtelijk maar ook 'echt' samen: dat wonen van elk van ons afzonderlijk lukt immers niet zonder tal van contacten – zowel binnenshuis als buitenshuis, in je stad of daarbuiten, *real* of virtueel, prettig of vervelend, vlak of innig, in verschillende gradaties en combinaties. (Een voorbeeld van de combinatie binnenshuis + aangenaam + oppervlakkig vind ik koffiedrinken met aardige timmerlieden/loodgieters die je huis opknappen: houdt u daar ook van? Die mannen laten praten over hun werk en ze hardop bewonderen?)

Het werd me duidelijk dat al ons geel aan elkaar hangt van vele dingen die we soms alleen en dan weer samen met anderen doen. Ik zie dat ecosysteem-achtige gewemel inderdaad elke dag om me heen in mijn eigen stad: de niet aflatende wisselwerking tussen mensen en wie/wat hen omgeeft. En alles wat daar uit voortvloeit aan gevoelens, gedachten en gedragingen.

Uw benadering van het leven in steden als 'een geheel van fysische, economische en mentale processen waarbinnen veel kleine, soms raadselachtige zaken een grote rol spelen', riep dus herkenning bij mij op. Maar hoewel politiek en samenleving me al van jongs af aan interesseren, had ik mijn eigen alledaagse beleving van 'in Groningen wonen' nooit als (maatschappelijk) veelzeggend beschouwd. Mede dankzij sommige passages in uw boek echter, ging ik inzien dat (3) de sociale ervaringen van mijzelf en de sociale ervaringen van vele anderen wel degelijk iets vertellen over 'de sociale werkelijkheid'. En wel: dat precies dit geheel van elkaar overlappend individueel doen & laten de sociale werkelijkheid is.

Dit idee leek me nog juister nadat ik laatst terugdacht aan de pointe van een mooi droevig boek, *Alsof het voorbij is*, van de bekende Britse schrijver Julian Barnes. Xandra Schutte schreef daarover in weekblad *De Groene Amsterdammer*:

'Het is een pijnlijke constatering: als je jong bent, kun je het gevoel hebben dat je gevangen bent in een kooi, wachtend tot je wordt losgelaten op het echte leven. (...) En dan, als je de middelbare leeftijd hebt bereikt, moet je inzien dat het leven al lang begonnen was toen je jong was (...). Julian Barnes laat zijn verteller Tony Webster al aan het begin van zijn compacte roman tot het inzicht komen dat, hoezeer je ook smacht naar seks en boeken en anarchie, er geen moment is waarop het leven écht gaat beginnen.'⁴

Toen ik dit las, dacht ik: zo is het ook met samenleven – het vindt gewoon de hele tijd al plaats. Je kunt er niet op gaan zitten wachten tot het echt begint, of: tot het eindelijk eens wordt zoals het eigenlijk ‘bedoeld’ is. Een samenleving ‘bereik’ je niet, maar is op vele niveaus – van spontaan tot institutioneel en van plaatselijk tot globaal – altijd onder constructie.

We kunnen dus opgelucht ademen: zolang we binnen de contouren van onze democratie blijven, zal er binding genoeg zijn. Die democratie heeft immers betrekking op zowel een grondwettelijk stelsel als de daaruit voortvloeiende manier van leven en met anderen omgaan. Kern van deze staats- en bestaansvorm is de algemene acceptatie van pluraliteit: de aanvaarding van een veelheid aan visies en leefstijlen. Deze fijne democratische ruimte om zelf te bepalen met wie je omgaat plús de afspraak dat burgers verschillen van inzicht rond publieke kwesties aan gekozen vertegenwoordigers toevertrouwen, levert maatschappelijke samenhang op. Anders gezegd: zowel alledaagse situaties als formele praktijken verbinden ons.

Wat daarom een misvatting is – eentje die je verontrustend vaak hoort de laatste tijd en waarover ik later nog zal uitwijden – is (4) dat we professionele politiek niet meer zo nodig hebben voor enige ordening en (bij)sturing van samenleefprocessen – die uiteraard niet vanzelf altijd maar gladjes verlopen. Wil een maatschappij niet alleen organisch maar ook menselijk kunnen functioneren (lees: wil beschaving een kans krijgen en standhouden), dan zal toch aan bepaalde ruimtelijke en heel wat andere voorwaarden voldaan moeten worden. Daarin verschilt het stedelijke ecosysteem van zijn natuurlijke tegenhanger.

Tot slot (5) stelde ik ook vast dat het niet gangbaar is om dat wat onze Nederlandse samenleving stevigheid geeft, nuchter op te vatten als het effect van hoe wij onze levens inrichten op basis van voor iedereen geldende vrijheden en

beperkingen. De Amsterdamse burgemeester Eberhard van der Laan bijvoorbeeld, maakt het graag een stuk abstracter. Aan zijn voorwoord in een recent verschenen essaybundel met de titel *Filosofen agenderen de stad* viel me op dat hij doet alsof samenleven – net als het leven van Barnes’ romanpersonage Tony Webster – nog steeds ‘echt’ moet beginnen:

‘De vraag die steeds belangrijker wordt is: “Wat voor (stedelijke) samenleving willen wij (in Nederland en in Europa) zijn en hoe gaan wij, als mensen, met elkaar om (in Nederland en in Europa)?” Een fundamentele, daarmee ingewikkelde maar niet minder actuele vraag in de context van een onbekende, steeds sneller veranderende toekomst.’⁵

Dat klinkt overtuigend, nietwaar? Samenleven, dat heeft immers iets fundamenteels. Net als: hoe ga je met elkaar om. En ja: de toekomst, die is me nogal onzeker!

Bij nader inzien echter vermoedde ik dat er (om uw woorden te herhalen) iets wat van vitaal belang is, over het hoofd wordt gezien in de bespiegeling van de burgemeester. Dat komt denk ik doordat hij zijn ‘diepe’ vraag erg breed heeft geformuleerd. Wie dat doet, zo heb ik vroeger van de sympathieke Groningse filosoof Lolle Nauta geleerd, negeert meestal iets evidents, iets wat juist behulpzaam kan zijn bij het vinden van bruikbare antwoorden. Ik bedoel: doordat Van der Laan nogal onscherp vraagt wat voor samenleving we willen zijn, lijkt hij te vergeten wat we allang hebben aan omgangsvormen die werken, aan afspraken en gewoonten die ons in staat stellen behoorlijk samen te leven.

Zoals Gerard de Vries, een andere (ooit ook aan de Groningse universiteit verbonden) denker heeft opgemerkt, bestaat in de filosofie en in politieke debatten over de samenleving ‘de merkwaardige neiging tevreden te zijn met simpele gedachten over wat die samenleving bij elkaar houdt’. Terwijl,

zegt De Vries heel fraai en terecht, ‘het tonen van complexiteit in veel gevallen meer verheldering levert dan het misplaatst zoeken naar die ene kern’.⁶

Sociale binding is er plenty, is dus mijn stelling. Ze houdt zich op in de meest verschillende details en wordt door van alles en nog wat voortgebracht, heel vaak mede dankzij technische voorzieningen – denk aan trein, telefoon, fiets, e-mail, auto, film, fornuis, krant, televisie. Maar behalve Van der Laan lijken ook diverse andere deelnemers aan het debat over de huidige sociale staat van Nederland weinig oog te hebben voor al die bindingen. Even over dat debat. Op een of andere manier is dat al ruim honderd jaar actueel: zorgen over wat mensen bindt, had men eind negentiende eeuw ook al. Ik beperk me tot de laatste vijftien jaar, waarin columnisten, politici en bestuurders, vorsten, sociale wetenschappers, bestuurskundigen en filosofen ons erop wezen dat mensen meer of andere dingen dan nu zouden moeten delen om van deugdelijk samenleven te kunnen spreken. Ik noem u een paar namen van Nederlanders die deze kwestie hoog zit (of zat): voormalig koningin Beatrix, Ernst Hirsch Ballin, Pim Fortuyn, Jan-Peter Balkenende, Paul Scheffer, koning Willem-Alexander, Bas Heijne, Bart-Jan Spruyt, Ad Verbrugge, René Cuperus, Geert Wilders – een bont gezelschap van sociaaldemocratisch, neoconservatief, christendemocratisch en rechts-populistisch georiënteerde personen. Dat ‘hoe worden we weer een(h)echte gemeenschap’ zo’n item is, heeft denk ik te maken met een voor deze tijd specifieke angst/onzeerheid, gekoppeld aan een hardnekkige ‘oude’ reflex om vooral treurig te doen over verbindingen die teloor zijn gegaan. Als dat laatste je referentiekader is (een verleden waarin de dingen zogenaamd nog klopten), kun je bijna niet anders dan telkens maar weer ‘fundamenteel’ nadenken over hoe sociale cohesie herwonnen/versterkt kan worden. Zelf ervaar ik zoals gezegd juist allerlei vormen

van prettig en ook minder prettig ‘samen’ en ik verheug (en verbaas) me er vaak over dat veruit de meeste mensen hier in Groningen zo vreedzaam als wat naast elkaar en langs elkaar heen leven. Zodoende had ik al een tijd het gevoel ‘er klopt hier iets niet’, als ik weer eens iemand paniekerig hoorde reppen over ‘de totale individualisering van de samenleving’ (CDA’er Buma bijvoorbeeld, anno 2016 in de NRC).

MOEDER, BUURVROUW, PUBLICIST

Dat ik mijn eigen ervaringen met samenleven serieus ging nemen, kwam mede door wat u zegt in *Dood en leven*:

‘De taferelen die dit boek illustreren zijn overal om ons heen. Kijkt u voor illustraties alstublieft aandachtig naar echte steden. Terwijl u kijkt, kunt u meteen ook luisteren, verpozen en nadenken over wat u ziet.’

Dat is nog eens een leuke wenk voor de lezer. U kent misschien ook deze uitspraak van de Franse filosoof Foucault:

‘Zoals bekend is het niet de taak van de filosofie om te ontdekken wat verborgen is, maar om zichtbaar te maken juist wat al zichtbaar is, dat wil zeggen: licht te werpen op wat zo dichtbij, zo rechtstreeks met ons verbonden en zo vertrouwd is, dat het ons ontgaat. Terwijl de wetenschap geacht wordt te openbaren wat we niet zien, moet de filosofie ons laten zien wat we zien.’⁷

En de Vlaamse dichter/essayist Herman de Coninck schreef:

‘Echte studie moet het hebben van detaillisme.’⁸

Bij u stond al dat aandachtig waarnemen, luisteren, het verpozen en het nadenken in dienst van 'een aanval op de gangbare stadsplanning en stadsvernieuwing', zoals u de lezer in de inleiding van uw boek behoorlijk vlammend meedeelt. Gevolgd door: 'Het [boek] is tevens en voornamelijk een poging om nieuwe principes op het gebied van stadsplanning en stedenbouw te introduceren.'

Om duidelijk te maken wat er volgens u mankeerde aan de planologische praktijk van eind jaren vijftig in Amerikaanse steden, bestudeerde u allerlei gunstige en ongunstige manifestaties van het 'ecosysteem' zoals u dat aan het werk zag in de plaatsen waar u woonde: aanvankelijk New York en later Toronto. U lette al lopend door de stad bijvoorbeeld op het gebruik van stoepen en de economische bedrijvigheid in buurten. U legt uit waaraan het ligt dat sommige buurtparken 'schitterend' zijn en andere 'levensgevaarlijke poelen van ontucht'. U keek uit het raam van uw appartement op allerlei momenten van de dag en ook de nacht (met een huilende baby in uw armen). U vertelt uit eigen ervaring hoe prettige vormen van contact met medebewoners kunnen ontstaan. En op basis van verhalen van vriendinnen met mooie namen als Penny Kostritsky maakt u duidelijk onder welke omstandigheden een betrekkelijk onproblematisch buurtleven juist uitgesloten is of op de proef wordt gesteld.

U keek om u heen als burger, moeder, buurvrouw, met de nodige vakkennis in uw hoofd en gewapend met een geoefende pen. U sprak er vast ook veel over met uw man, die architect was. Zodoende kon u dingen benoemen die anderen – op dezelfde stoep – níet zagen. 'Balletten' bijvoorbeeld, uitgevoerd door de mensen op straat, druk doende met zichzelf, hun beslommeringen en (dus) elkaar. Observatie en analyse gaan in uw boek vaak onmerkbaar in elkaar over, in al even soepele taal. Dat maakt uw werk oneindig interessanter, prikkelender en leesbaarder dan veel andere publicaties over ruimtelijke en/of sociale aspecten van 'de stad'.

Uw boek beschouw ik als een intelligent-opstandige herbeschrijving⁹ van opvattingen over hoe te leven in steden. U vindt dat we allemaal zouden moeten kunnen wonen in buurten die sociaal veilig aanvoelen zonder dat onze privacy eronder lijdt:

'In de stad is privacy een kostbaar goed. Onmisbaar. Misschien is privacy overal wel een kostbaar goed en onmisbaar, maar op de meeste plaatsen is het niet te vinden.'

U verstaat onder privacy niet dat niemand van buiten bij je naar binnen kan kijken, het gaat u om 'de privacy die eruit bestaat dat je je privé-zaken kunt voorbehouden aan wie je daarvoor uitkiest, en de privacy die bestaat uit een redelijke controle over wie inbreuk op jouw tijd zal maken en wanneer.'

U hebt er oog voor dat mensen zeer verschillend zijn. En ook hebt u oog voor de algemeen menselijke behoefte aan een zekere mate van aangenaam sociaal contact met mensen die niet tot de kring van intimi behoren. Ideaal is het volgens u als bewoners niet veel met nabije anderen hoeven te delen, maar in hun directe omgeving wel zoiets als informeel vertrouwen kunnen ervaren. Waar het om gaat, is dat je 'onder vreemden' op je gemak kunt zijn. En de kans daarop neemt toe wanneer je zonder gevoel van verplichting zo nu en dan iemand spreekt en/of iets voor een buurtgenoot doet, zoals iemands huissleutel in beheer hebben, een ladder uitlenen, een stek van een tuinplant weggeven, even op iemands kind letten.

'Op die manier is het mogelijk (...) allerlei soorten mensen te leren kennen zonder onwelkome verstrikkingen, zonder verveling, de noodzaak zich te verontschuldigen of te verklaren, de vrees aanstoot te geven, onbehagen ten aanzien van lasten of taken. (...) Zulke relaties kunnen vele jaren, tientallen jaren voortduren, en doen dat ook; zonder

[genoemde] grens hadden ze zich nooit kunnen vormen, laat staan dat ze hadden kunnen voortbestaan.'

Overigens heeft Groningen, waar ik al bijna dertig jaar met veel plezier woon, op het brede terrein van stadsontwikkeling juist een goede naam opgebouwd in de afgelopen vijftig jaar. Tegen de stedenbouwkundige idioterieën die u over uw knie legt, hoef ik gelukkig niet ten strijde te trekken. In de jaren zeventig is dat hier door een nieuwe generatie bestuurders al met succes gedaan en daarmee werd een beleid ingezet waarvan we in Groningen veel profijt hebben. (Dat verklaart denk ik mede waarom ik anders dan u behoorlijk pro-overheid ben.)

Helaas echter is men in Groningen de kluts sinds kort aan het kwijtraken. Niet dat we hier hoeven te vrezen voor het alsnog met de grond gelijkmaken van vooroorlogse wijken of voor het alsnog dwars door de oude binnenstad aanleggen van auto-wegen. Waar wij hier wél mee te maken hebben gekregen, is de heropleving van de buurtgedachte, precies op de manier die u sociaal gezien zeer ongewenst vindt!

Een paar recente voorbeelden getuigen van de (sluipende) omslag van doordacht en gedurfd besturen/ontwerpen naar een schrale, terughoudende 'aanpak', die inhoudt dat sociaal-ruimtelijke kwesties meer en meer worden overgelaten aan burgers zelf (ik zal u van deze kentering nog meer voorbeelden geven, later in deze brief):

'Everybody should like everybody' staat er bij wijze van permanente gevelversiering levensgroot op een *huge*, bijna voltooid 'Student Hotel' aan de rand van de Groningse binnenstad. Pardon: hoezo? We hoeven echt niet allemaal van elkaar te houden, vindt u wel? Dat is toch praktisch onmogelijk en ook nergens voor nodig.

'Denk jij niet te stads?', vroeg een gemeenteambtenaar (en sinds lang bewoner van de stad). Ik had

bekend dat ik nog nooit de aanvechting heb gehad om naar de buurtwebsite te surfen. En ook: dat ik ongeveer eens per jaar een straatfeest leuk, maar ook vaak genoeg vind.

'Mensen willen toch altijd weer schuttingen, privacy', verzuchtte een directeur van een lokale woningcorporatie tijdens een bijeenkomst in Groningen over 'De gezonde stad'. Want: 'ontmoeten' geldt als gezond. Zucht. Wie zal ontkennen dat we behoefte hebben aan contacten, mevrouw Jacobs; ik had het er net al over. De vraag is echter: hoeveel ontmoeting verdraagt de mens?¹⁰

ONBESCHUT.

OF: EEN ANORECTISCHE OVERHEID

Zoals ik u zojuist citeerde, is vrijblijvend sociaal contact voor stadsbewoners essentieel. Als er iets is wat je moderne burgers moet besparen, is het aansturen op saamhorigheid. Dit woord dat in het Nederlandse debat niettemin tot vervelens toe opduikt als zou het iets zeer heilzaams betreffen en dat nu ook in het 'coole' Groningen opklinkt, noemt u in uw boek 'een toepasselijke, misselijkmakende naam voor een oud ideaal in de planologie'.

Een kennis van mij die grappig genoeg in 2004 bij u in Toronto op bezoek is geweest, economisch geograaf Gert-Jan Hospers, is dit roerend met u eens. Sterker nog: hij beweert op basis van onder meer eigen praktijkonderzoek dat het ook in dorpen door menig bewoner niet wordt gewaardeerd dat de buurman/-vrouw constant aanklopt om weer met elkaar aan de plaatselijke leefbaarheid te sleutelen. Dat geforceerde 'samen doen' met mensen die dicht op je leven, kan ook op het platteland onderlinge verhoudingen gemakkelijk bederven, waarschuwt hij. 'Veel mensen die in een dorp wonen, zijn juist erg gesteld op hun rust', vertelde hij mij een paar jaar geleden door de telefoon vanuit Enschede.

Wat Gert-Jan ook prima heeft begrepen, is dat u niets heeft met het ‘romantische idee’ van ‘buurten’. In zijn boek *Geografie met gevoel: wat plekken met ons doen* (2013) schrijft hij:

‘Het gaat er volgens Jacobs niet om dat mensen dik zijn met hun burens maar dat er voldoende interactie plaatsvindt, op straat, in winkels en bij de bushalte. (...) Deze opvatting van ‘sociaal kapitaal’ verschilt sterk van het politieke streven naar ‘saamhorigheid’ in de wijk.’

Meer samen/zelf doen op lokaal (wijk)niveau is inderdaad wat de Nederlandse overheid een paar jaar geleden als nieuw beleid heeft ingezet. Burgers zouden daar gezien ‘hun toegenomen opleidingsniveau en sterk verbeterd organiserend vermogen’ prima toe in staat zijn, zouden daar zelfs om zitten te springen en bovendien snakken naar ‘meer sociale binding’. Eerlijkheidshalve zegt het kabinet erbij dat ‘de bezuinigingen in de overheidsfinanciën niet zelden een noodzaak [vormen] om de creativiteit van de samenleving aan te spreken, waar tot dusver voorzieningen van overheidswege werden verwacht.’¹¹ Hoe dan ook leek het onze bestuurders en hun adviseurs alleszins gepast de samenleving ‘terug te geven’ aan de burger. ‘Loslaten in vertrouwen’ doopte de Raad voor het openbaar bestuur deze forse ommezwaai. De beleidsnaam hiervoor werd ‘doe-democratie’, oftewel: de burger initieert en de overheid ‘faciliteert’. En: alles komt vast goed op die manier, want ‘iedereen heeft wel ergens verstand van’. Bovendien: alleen zo kan de democratie ‘levend’ blijven.¹² De welwillende bestuurlijke reactie op het fenomeen burgerinitiatief is bij nadere beschouwing echter voor veel mensen minder heuglijk dan het lijkt: de doe-democratie houdt mede verband met ‘een grote sociale omwenteling’, ‘een gigantische herziening van de verhoudingen’, ‘een totale verbouwing van de verzorgingsstaat [gestart in 2007, te voltooien in 2022] met zeer ingrijpende

gevolgen voor alle inwoners van Nederland’, aldus Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak, twee toonaangevende sociologen:

‘De herziening van de verzorgingsstaat is vol op stoom (...). Die beperkt zich niet tot de [thuis]zorg, maar voltrekt zich in vrijwel alle sociale voorzieningen; van bibliotheek, buurthuis en ouderenzorg tot wijkbeheer, arbeidsreïntegratie en jeugdhulpverlening.’¹³

Zo werden de gemeenten in 2015 verantwoordelijk voor verschillende vormen van maatschappelijke zorg. Bij de uitvoering leunen zij zwaar op de burger. Die moet zich vaker zelf redden en als het even kan ook mensen in de wijk hulp bieden, tot en met het douchen van de buurman aan toe, want hoezo, vindt staatssecretaris Van Rijn van Volksgezondheid (PvdA), is dat een overheidstaak? Volgens hem valt hulp bij het douchen onder eenzaamheidsbestrijding en daar heb je in zijn optiek bijvoorbeeld de burens voor, zo merken Tonkens en Duyvendak op.

De gemeente Groningen lanceerde met het oog op ‘de zorg die verandert’ de website wij.groningen.nl:

‘WIJ Groningen werkt aan een WIJ-team bij u in de buurt waar u terecht kunt met al uw hulp- en ondersteuningsvragen. Samen met u kijken medewerkers naar wat u nodig heeft. En hoe u dat kunt regelen. Eigen verantwoordelijkheid en elkaar helpen staan daarbij centraal.’

En dan wordt in 2019 ook nog de Omgevingswet van kracht. Had je vroeger Nota’s Ruimtelijke Ordening waarin het Rijk een samenhangende visie op de gewenste inrichting/ontwikkeling van Nederland presenteerde, bij de nieuwe wet is het ‘idee’ dat partijen die iets ruimtelijks willen (overheid, markt en/of burger), vroegtijdig en minder gehinderd door regels met elkaar in overleg gaan om ‘overeenstemming’ te bereiken.

Drie keer naïef, oordeelde het Sociaal en Cultureel Planbureau in een uitgebreide reactie.¹⁴ De wet gaat namelijk uit van de aanname dat dit geen conflicten maar slechts win-winsituaties zal opleveren, veronderstelt dat burgers de tijd en de vaardigheden hebben om actief mee te doen én miskent de kloof tussen burgers die niet willen/kunnen participeren enerzijds en participatieprofessionals die smullen van ‘meedoen’ anderzijds. ‘Het SCP signaleert een spanningsveld tussen een participatieve democratie (de doe-democratie) en de representatieve democratie (de politiek)’, aldus een bespreking op www.ruimtevolk.nl.

Het komt er dus op neer dat de moderne Nederlandse burger (niet zelden aanhangend tegen een burn-out, depressie, echtscheiding en/of worstelend met dreigend ontslag, ouderdom, armoede, eenzaamheid, chronische ziekte) wat meer in de plaatselijke melk mag brokkelen, maar vooral: met een drievoudige nieuwe taak wordt opgezaald:

- meer voor zichzelf zorgen (NB: dit geldt in situaties waarin iemand daarmee juist moeite heeft);
- structureel omkijken naar hulpbehoevende anderen, ook buiten de eigen vertrouwde kring waarvoor men vaak al het nodige betekent;
- deelnemen aan ruimtelijke en sociale planvorming én planuitvoering in eigen buurt en/of elders in de stad of in het landelijk gebied.

Alsof je werk goed doen, eventuele kinderen fatsoenlijk proberen op te voeden, jezelf in een redelijke conditie houden, je om het milieu bekommeren, wellicht wat vrijwilligerswerk of onbezoldigde bestuurlijke klussen doen, familiebanden goed zien te houden, een beetje attent maar verder losjes met je toevallige naasten omgaan, jezelf proberen te voeden met goede informatie en interessante opinies over de wereld om je heen et cetera niet al vrij wezenlijke en pittige bijdragen zijn aan samenleven/cohesie!

Ik wil nog even terug naar het verschijnsel schutting, dat verafschuwde symbool van ‘de

individualisering’ waar we eigenlijk vanaf zouden moeten, omdat een individualistische samenleving een tegenstrijdigheid van jewelste zou zijn. Gert-Jan Hospers, die met u sprak, schrijft daar in *Geografie met gevoel* in uw geest dit over:

‘Als er één conclusie uit buurtonderzoek naar voren komt, dan is het wel dat goede schuttingen zorgen voor goede burenen.’

Ook Hospers zegt dat plezierig wonen met anderen aankomt op ‘een subtiel evenwicht tussen contact en privacy’, zowel in steden als in dorpen. Maar dit basisprincipe van beschaafd samenleven is dus op de helling gezet door de Nederlandse overheid, die al sinds eind vorige eeuw aan het vermageren was (terwijl ‘de markt’ uitdijde) en nu verontrustend genoeg in een anorectisch stadium is beland. Met zo’n steeds meer loslatende overheid, met een ‘participatiesamenleving’ die mensen wat betreft hun woongenot en persoonlijke moeilijkheden overlevert aan de ‘goede zorgen’ en grillen van de medeburger, heb ik grote moeite. Zijn in ons grondwettelijke stelsel de zaken niet zo geregeld dat we mogen rekenen op professioneel bestuur dat onder meer een ontspannen leefklimaat bevordert en ieders gelijke recht op sociale hulp respecteert?

GRONINGEN BESTAAT NIET

Bij wijze van bedankje voor de ideeën waarop uw boek me heeft gebracht, neem ik u nu zoals beloofd eerst maar eens mee naar Groningen. Dan kunt u zelf zien hoe weinig zorgwekkend het hier tot dusver is gesteld met het samenleven.

Ik heb weleens de neiging het leefklimaat in deze stad paradijselijk te noemen. Waarmee ik zeker niet ‘ideaal’ bedoel. ‘Paradijselijk’ kan ik bovendien slechts op persoonlijke titel gebruiken, want ik ben nogal bevoorrecht. Niet alleen wat betreft de

prettig gevarieerde buurt waarin ik woon, maar ook in allerlei opzichten die met 'Groningen' weinig tot niets te maken hebben. In hoe Groningen voor mij aanvoelt, 'zit' mijn leven-tot-nu-toe. Op een manier die natuurlijk niet is na te vertellen. Al stuit je soms, terugkijkend, op elementen die door lijken te werken in wat je doet en hoe je denkt. In mijn geval bijvoorbeeld het feit dat ik op mijn achtste verhuisde van Assen naar Coevorden, omdat mijn vader daar een nieuwe baan kreeg: hij werd hoofd ruimtelijke ordening bij de gemeente. Hoe het kan dat die drie woorden destijds voor mij een zoete klank hadden, zal altijd wel een raadsel blijven. Maar ik weet nog dat ik dacht (in mijn woorden van nu): dat wil ik later ook, iets met hoofd, iets met ruimte en iets met ordening. Het hangt ook sterk van het weer af trouwens, wat ik van Groningen vind.

Met zijn nu 200.000 inwoners (onder wie 45.000 'allochtonen') geldt het al jaren groeiende Groningen in Nederland als een grote stad. U lacht daar denk ik om, en dat begrijp ik wel. Tegelijk, wat is groot? Laten we zeggen dat het hier groot genoeg is om gedurende een paar uur rondstruinen in/rond de binnenstad geen bekenden tegen te komen, ook al ken je hier driehonderd mensen van gezicht.

De stad is verder zo groot en de wijde omgeving zo ónstedelijk, dat hier sprake is van tientallen bedrijven en culturele instellingen, een uitgebreid aanbod van opleidingen, winkels en horeca, een niet gering aantal nationaliteiten (185), een stuk of wat hoofdkantoren en zo'n honderd buurten/veertien wijken met voor elk wat wils, voor elke beurs wat. De Rijksuniversiteit hier in de stad heeft iets van een olievlek. Ze zetelt verspreid over ongeveer vijftien panden en pandjes in de historische binnenstad en de eerste schil daaromheen. Voortdurend loop je haar dus tegen het lijf, de alma mater, als je er oog voor hebt tenminste. Maar ook is ze uitgebreid te vinden op een modernistisch terrein aan de rand van Groningen.

'Universiteit' vind ik zo'n optimistisch woord. Het conglomeraat van activiteiten waarnaar het verwijst, beschouw ik als een krachtig bewijs voor de betrekkelijkheid van te pas en te onpas gebruikte woorden als 'eigen' en 'nabij'. Natuurlijk, de gebouwen van de RUG staan hier, zoals de mensen die er werken hier zijn. Vanwege mijn werk zie ik ze vaak zitten, in hun kamers aan een gang met naaste collega's (al bevinden die zich vaak ook elders op aarde). Erg spectaculair ziet dat er niet uit. Maar in die gebouwen, nee in die duizenden hoofden, knettert het van de connecties. Die vroeg of laat wel/niet relevant zullen blijken te zijn in het kader van het 'werken aan de grenzen van het weten' en het 'werken aan het weten van de grenzen'.¹⁵

Ik 'kijk' dingen ook graag wat geconcentreerder (zoals tomatenpuree geconcentreerd is), net als u. Dan vind ik bijvoorbeeld het wachten met vreemden in de rij voor de kassa bij Albert Heijn in de Brugstraat ineens intiem. Of: aandoenlijk. Dat we allemaal moeten eten en bedenken wát we zullen eten; dat we ons, om te kunnen eten, onder elkaar moeten begeven, onder elkaars blikken, onder gedachten die we niet kennen.

Het lijkt hier wel een explosie van beschaving. Dat dacht ik laatst óók, onder het boodschappen doen. Het was rond 17.30 uur bij de Jumbo in mijn wijk. (Daar is vorig jaar door een verwarde man een bom geplaatst, uitgerekend op zo'n dag dat ik weer eens dacht 'paradijselijk toch hier'. Maar de aanslag mislukte en de dader is inmiddels berecht.) Ik schat dat er minstens honderd mensen op de been waren in mijn buurtsuper. Vermoedelijk hadden de meesten de hele dag gewerkt. 'Iedereen' was er, zoveel verschillende mensen. En hoffelijk dat het eraan toeging! Al spullen in mijn winkelwagen ladend, ging mijn aandacht ook een tijdje uit naar hoe we eigenlijk bewogen. En al gauw moest ik denken aan uw 'balletten' – het collectieve gemanooeuvreer rond de zuivel-, pasta- en conservenvakken had iets sierlijks.

Wat opvalt, hier en op andere openbare plekken, is hoeveel mensen bedreven zijn in gedrag dat tegelijk vriendelijk en afstandelijk is.

Wat opvalt is hoe fijn dit is.

Dan hartje stad. Daar verrijst met pijn en moeite, achter een gloednieuwe 'oostwand' van de Grote Markt, het zogeheten Groninger Forum: een door de gemeente ontwikkeld opzienbarend 'tweede huis voor alle Groningers'. Zo heb ik het zelf althans ooit maar genoemd, bij wijze van kop boven een interview met de toenmalige directeur van het toekomstige Forum die wat moeizaam uit zijn woorden kwam. Een 'Newseum' heet het inmiddels te worden, onder een nieuwe directeur die verstand van marketing heeft. Evenementen gaan er plaatsvinden, rond maatschappelijke actualiteiten en opgetuigd met de allernieuwste ICT. Ook voor de openbare bibliotheek, debatten en bijzondere films moet je vanaf 2019 in het (toren-hoge) Forum zijn.

Aan de planuitvoering gingen lange jaren vooraf van haalbaarheidsonderzoeken en aanhoudende kritiek (in en buiten de gemeenteraad) op de hoge kosten en de vermeende onzinnigheid van het project. Ook ging er – na een eerdere mislukte poging van de gemeente om de nóórdkant van de Grote Markt op te knappen – tijd zitten in een nieuw soort inspraak: over de stedenbouwkundige uitwerking vonden in partycentrum Huize Maas gesprekken plaats met zo'n vijftig geselecteerde inwoners. De keuze voor het architectonisch ontwerp, van NL Architects, kwam per referendum tot stand.

Toen de kogel twee jaar geleden eindelijk door de kerk was, ontstond al snel grote vertraging in de bouw van het Forum als gevolg van het aardbevingsgevaar dat zich in stad en provincie Groningen heeft geopenbaard. Maar nu komt het dan toch van de grond.

Hoewel ik me sommige bedenkingen die men bij de plannen had kan voorstellen, past zo'n nieuw, opvallend gebouw met een culturele bestemming

naar mijn smaak goed in de sociaaldemocratische traditie van Groningen om gebruik te maken van kansen die de stad werkgelegenheid en extra publiek elan kunnen opleveren: de openbare ruimte in dit deel van het centrum en het openbare leven in de stad als geheel kunnen er interessanter door worden.

In oktober 2012 sprak ik over het veelgeplaagde project met Niek Verdonk, de toen bijna vertrekkend Stadsbouwmeester (mooi woord). Hij zei:

'Het Groninger Forum zie ik als mijn levenswerk. Samen met vele anderen ben ik daar sinds het begin, nu ruim tien jaar, actief mee bezig geweest.

Mijn bevlogenheid heeft met drie dingen te maken. Ten eerste met de stedenbouwkundige en programmatische aanleiding voor dit project. Het oostelijke deel van de binnenstad dreigde af te sterven, mede door het succes van het Westerhaven-winkelcomplex. De terechte kernvraag was daarom: hoe kan de overheid dit gebied weer tot bloei brengen?

Ten tweede sprak de gevonden oplossing mij zeer aan: een gratis toegankelijke nieuwe huiskamer voor elke inwoner van de stad. Ik geloof namelijk heel sterk dat er in een stad als Groningen behoefte is aan een plek waar je anderen kunt ontmoeten en tegelijk over de meest uiteenlopende onderwerpen kennis kunt opdoen. De huidige bibliotheek van Grassi is weliswaar een mooi gebouw, een fijne verblijfplaats is het niet. Dat zal met het Forum heel anders worden. Daarover ben ik nog positiever gaan denken toen ik in de nieuwe bibliotheek van Amsterdam kwam. Het stikte daar van de mensen.

In de derde plaats ben ik ongelooflijk trots op het ontwerp. Er zijn weinig steden in Nederland die zo'n gebouw, op zo'n plek, zouden aandurven. Politiek is er de afgelopen jaren veel te doen geweest over dit project,

ik denk dat het in de gemeenteraad enkele tientallen malen is besproken. Het is enorm jammer dat wij met z'n allen het verhaal over het Groninger Forum niet overtuigender hebben weten te brengen. Maar aan mijn enthousiasme doet dat niets af.'

U mag best weten dat ik even moest slikken toen ik dit net teruglas: de sociaal-culturele, politieke en ook esthetische gevoeligheid van deze man; zijn plezier in maakbaarheid; de heldere verwoording van waarom het een goed idee was, de tragiek dat dit verhaal niet is aangekomen bij de bevolking, de zelfkritiek.

Laatst vroeg ik me af hoe het Groninger Forum de geschiedenis zal ingaan. Als – voorlopig – laatste expressie van zelfbewuste, weloverwogen progressieve politiek waaraan de lokale bevolking veel leefkwaliteit te danken heeft? Als een laatste oprisping van bestuurlijke 'arrogantie'?

SCHARRELAARS

Ondertussen is de gemeentelijke afdeling waarbinnen het Forum (net als andere grote Groningse bouwprojecten) tot in de kleinste details is ontwikkeld, gedeeltelijk ontmanteld. De vroegere welbekende Dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken (RO/EZ) is gekrompen en van een nieuwe naam voorzien. Maar nog steeds werken er gelukkig mensen die dingen verzinnen waar 'de burger' zonder twijfel nooit opgekomen was, zij het naar buiten toe uiteraard erg geïnteresseerd in de inzichten van de inwoners van de stad. Want zo is nu de tijdgeest; de stad moet 'samen' worden gemaakt. 'Stadmaken' is sinds kort een werkwoord dat vele zogenoemde stadmakers in vervoering brengt, maar beleidsmakers niet echt en ook 'de gewone' man kennelijk niet – leest u dit even, uit een blog van opperstadmaker Emilie Vlieger over in 2015 met stadmaken geboekte resultaten:

'In de meeste gevallen zijn het toch nog de ambtenaren en eigenaren/ontwikkelaars die plannen maken en de raad die, als vertegenwoordiger van de gewone man, de knoop doorhakt op het moment dat de meeste plannen al zijn dichtgetimmerd. Niemand die van hen eist dit anders te doen. Dat is waarom ik vind dat lokale overheden door het Rijk gedwongen moeten worden om samen te werken met de gewone man.'

Arme gewone man en arme gewone vrouw ook. Die doorgaans maar met moeite toekomt aan vaak genoeg stofzuigen en het op orde houden van de eigen voortuin, zoals ik. (Voortuinen zijn trouwens heel geschikt om infomeel vertrouwen in een buurt te bewerkstelligen, vindt u niet? De meeste praatjes-zonder-verplichtingen bij mij in de straat ontstaan onder het passeren van een tuin waarin zo af en toe iemand weer eens aan de slag is. Over onze tuintjes en over dat we daar jammer genoeg te weinig aan toe komen, spreken we dan even. Of over iets anders natuurlijk.)

Maar tijd of geen tijd: aan met z'n allen stadmaken valt vermoedelijk niet te ontkomen. Om te beginnen in de eigen buurt.

Was het wijkenbeleid van de gemeente (voorheen 'stadsdeelcoördinatie') tot voor een paar jaar geleden nog onderdeel van onder meer de zojuist genoemde dienst RO/EZ, tegenwoordig wordt dat vanuit de 'concernstaf' (in een ander kantoor) ontwikkeld, onder de naam 'gebiedsgericht werken' – een aloude term uit de planologie die voorheen op veel grotere gebieden betrekking had en door de gemeente Groningen op haar website wordt omschreven als 'een nieuwe manier van werken, waarbij de kracht en initiatieven uit de wijk vooropstaan'.

Behalve door de 'wijkwethouders' (elke wethouder heeft een eigen wijk onder z'n hoede gekregen, wat geen gek idee is) wordt de gebiedsgerichte – ik voorspel: heel zware – kar tot dusver onder meer getrokken door twee medewerkers die zich op

Twitter afficheren als respectievelijk ‘scharrel-ambtenaar’ en ‘fan van zelforganisatie’. In mijn buurt hebben ze nog niet aangeklopt. Maar alles wijst erop dat we ook hier in de Oranjewijk binnenkort gemobiliseerd zullen worden voor een van de vele eigentijdse ‘democratische’ varianten als ‘zelfredzaamheid’, ‘samenredzaamheid’ of ‘co-creatie’. Zo meldde RTV Noord in maart 2016 dat de gemeenteraad (unaniem, op Student en Stad na¹⁶) heeft ingestemd met het volgende:

‘Er gaat bijna zes miljoen euro naar de verschillende wijken. Bewoners mogen meebepalen wat er met het geld gebeurt. Er komen ook experimenten met verschillende vormen van burgerbetrokkenheid. Een voorbeeld is de coöperatieve wijkraad. Daarin moeten raadsleden plaatsnemen samen met wijkbewoners die via loting worden aangewezen. Die wijkraad bepaalt wat er met het geld voor de wijk gebeurt’, aldus het nieuwsbericht.

Het is een redelijk adequate samenvatting van het beleidsstuk ‘Gebiedsprogramma 2016’ dat ik vervolgens opzocht. Alleen reiken de ‘ambities’ van B en W nog verder. In het Collegevoorstel van 18 februari 2016 aan de raad staat:

‘Wij werken aan een groeimodel waarin de bewoners en partners steeds meer de wijkagenda bepalen en betrokken zijn bij de uitvoering (...). Waar mogelijk geven we de planontwikkeling, de uitvoering en het proces om tot uitvoering te komen uit handen.’

(De onderstrepingen voegde ik zelf toe, zoals op meer plaatsen in deze brief.)

Ik parkeer het te weinig omstreden thema ‘burgerparticipatie op buurtniveau’ even, want ik moet mijn verhaal over de recente veranderingen in de gemeentelijke organisatie nog afronden. De vroegere dienst RO/EZ (die in hoog aanzien stond,

dan wel als te machtig gold) is nu de directie Stadsontwikkeling. Hieronder vallen het binnenstadbeleid, grote stedelijke (infrastructurele) projecten en het architectuur- en welstandsbeleid. De afdeling geeft voor zover het nog in haar vermogen ligt richting aan de verwachte groei van Groningen naar misschien wel 250.000 inwoners in 2030. Ook werken ze daar tot mijn blijdschap aan urgente, complexe vraagstukken zoals vernieuwende ruimtelijke-orderingsoplossingen voor het wereldwijde energievraagstuk. Hoe de stad te beschermen tegen de aardgasbevingen, is eveneens een dossier dat men vooralsnog liever niet aan de burger overdraagt.

(Naar maar waar: elk moment kan het opnieuw gaan trillen en scheuren hier; enkele bureaus hebben al schade; niet te veel aan denken en vertrouwen op de Nationaal Coördinator; vertrouwen op kritische journalistiek ook, op kritische medeburgers die protest aantekenen en op kritische juristen die gedupeerden bijstaan.)

‘WAT ER MET STAD GAAT GEBEUREN’

We wandelen verder, want Groningen heeft nog meer in huis. Zo’n treurige tippelzone bijvoorbeeld (hoe gek het ook klinkt: misschien een goed compromis: de vrouwen die daar ‘werken’ worden een beetje in de gaten gehouden, de overlast in de binnenstad is verminderd). Een Voedselbank hebben we ook hier, evenals twee grote gloednieuwe bedrijventerreinen die wachten op gegadigden, postzegels ‘stadslandbouw’, een tbs-kliniek middenin een woonbuurt, trage kanalen, heel mooie oude kerken, een synagoge, een eredivisievoetbalclub met alle heisa van dien, drugshandel, een internationaal topinstituut voor verouderingsonderzoek en een uitgaansleven dat zonder cameratoezicht geregeld uit de hand zou lopen. Nu ja, misschien is Groningen niet heel groot, maar toch wel echt een stad. Groot, dynamisch en

complex genoeg in elk geval om de boel uiterst professioneel in banen te moeten leiden, wil het hier een beetje prettig wonen en werken blijven. Maar die voor de hand liggende gedachte wordt zo langzamerhand ingehaald door opvattingen over democratisch bestuur die voor heel puur & eerlijk moeten doorgaan. Huivert u even met me mee als-tublieft – gedeelde smart is halve smart – bij het lezen van het volgende bericht dat in het voorjaar van 2015 stond te lezen op www.g1000.nl. ‘Droom wordt werkelijkheid’ stond er boven een alleen al stilistisch vreselijk tekstje waarin een ‘burgertop’ werd aangekondigd:

‘Elke Stadjer evenveel kans om zijn stem te laten horen. En er naar luisteren. Want Stadjers weten het beste wat goed is voor hen en voor de Stad. Is dat niet echte democratie? Een unieke dag waar de Stadjer bepaalt wat er met Stad gaat gebeuren! De stem van de Stadjer wordt niet alleen gehoord, ze bepalen zelf wat en hoe daar iets mee gedaan wordt. De G1000 Groningen is op zoek naar wat ons bindt en naar oplossingen op vragen die wij als Stadjers zien en wil iedereen een even grote kans geven om zijn mening te geven en dat daar ook naar geluisterd wordt. De G1000 Groningen wordt de eerste aanzet voor een compleet andere vorm van democratie. In plaats van dat de gemeente de Stadjers betreft bij hun beleid, bepalen de Stadjers tijdens de G1000 zelf wat de agenda voor de Stad zou moeten zijn.’

Wilt u wel geloven dat mijn hart heel snel ging kloppen toen ik dit las?

Niet van opgetogenheid echter, maar van ontzetting.

En die trok bepaald niet weg, toen ik later, op 6 juni, bij deze ‘burgertop’ aanwezig was als waarnemer, zoals de organisatie (onder wie een D66-raadslid) het noemde. Op mijn eigen verzoek, maar ik was van harte welkom.

Heel kort zal ik vertellen hoe het daar was. Er heerste bij aankomst een gemoedelijke festival-sfeer. (Wel kreeg ik een beetje de kriebels van het blij onthaal door een van de tientallen vrijwilligers.) Het was een zonovergoten zaterdag en de locatie was apart: de oude drukhallen van de enig overgebleven regionale krant die al jaren noodlijdend is, zoals helaas meer journalistieke media. In deze hallen, met een grote buitenruimte eromheen waar je de pauzes relaxed kon doorbrengen, stonden tientallen tafeltjes opgesteld met daaromheen een kleine zevenhonderd stoelen (geen duizend, dat aantal werd niet gehaald). En op die stoelen zaten Groningers die willekeurig uit het bevolkingsregister waren ‘getrokken’ om nu eens te kunnen zeggen wat zij belangrijk vinden en om daarmee zelf ‘aan de slag’ te gaan.

Vooraf het met (aardige) onbekenden uit je eigen stad aan een tafel zitten, dat had iets, vond ik (ik bevond me zoals gezegd al waarnemend tussen mijn medeburgers en dit nam ik dus ook waar). Na een paar oppervlakkige groeps gesprekjes kwam via individueel mobiel stemmen aan het licht wat de deelnemers zoal nastrevenswaardig vonden qua ‘stad’. Verbondenheid, basisinkomen en groen behoorden tot de woorden die bij herhaling waren ingestuurd.

Hierna was het tijd om zelf plannen voor de stad te maken en dat deed je samen met een groepje mensen dat bijvoorbeeld ook voor meer groen of meer samen was. Bij dit groepsproces was een inhoudelijke gedachtewisseling niet de bedoeling. De opdracht luidde om vanuit een soort consensus-op-voorhand vlug ter zake te komen. ‘Groen’ (bomen en bloemen enzo) = oké, dat vinden we allemaal dus dat gaan we uitbreiden, hier zijn de viltstiften jongens – dat idee.

De plannenmakerij tijdens de burgertop werd per tafel om onduidelijke redenen ondersteund door een ervaren gespreksleider. ‘Onduidelijk’ zeg ik, omdat de G1000-spreekstalmeester, een regionaal actrice die erg hyper was de hele dag, uitriep: ‘Die

deskundigen hebben jullie eigenlijk helemaal niet nodig!’

Eerder die dag had ze ook al benadrukt dat dit onze dag was en hoe goed wij bezig waren en hoe bijzonder het hele gebeuren wel niet was. Ik moest daarbij onwillekeurig denken aan een recent, onthullend proefschrift van socioloog Mandy de Wilde over ‘de emotionalisering en depolitisering van burgerschap in het Nederlandse wijkenbeleid’. Tamelijk bloedstolend beschrijft De Wilde daarin hoe beleidsmakers in zogeheten probleemwijken probeerden gevoelens van gemeenschap aan te boren. Al participierend ontrafelde de onderzoekster welke vormen het ogenschijnlijk zo terughoudende ‘faciliteren’ aannam in de praktijken die zij bestudeerde. Houdt u vast:

‘In het opwekken van dat gemeenschapsverlangen wordt () subtiel en minder subtiel ingegrepen in de gevoelshuishouding van bewoners. Op zoek naar familiariteit, intimiteit en oprechte interesse tussen bewoners creëren professionals op verschillende manieren situaties en interacties die een warme, gezellige sfeer oproepen. Hoe doen ze dat?

Ten eerste door te zorgen voor bewoners. Zorgen is een beleidstechniek die zich uit in informele en intieme handelingen tussen professionals en bewoners, waarbij professionals zorgvuldig en liefdevol aandacht geven aan persoonlijke kwesties en gevoeligheden. Professionals kwalificeren zichzelf als “vriend”, “oom” en als “sprekend uit het hart”. Ze omschrijven hun eigen enthousiasme als onderdeel van een tactiek om bewoners aan te moedigen actief te worden, zoals een professional me vertelde: “Soms helpt het om het enthousiasme in jezelf aan te boren en te tonen tijdens bewonersbijeenkomsten, zodat je dat ook opwekt onder bewoners.”

Een professional die enthousiast doet met als doel enthousiasme op te wekken bij bewoners is bezig een subtiele interventie te plegen door op de gevoelens van bewoners in te spelen. Dit gebeurt aan de lopende band tijdens bewonersbijeenkomsten en daarbij reflecteren professionals openhartig en publiekelijk op hun eigen gevoelens en handelen. Ze schakelen daarbij tussen paternalistische en vriendschappelijke posities en creëren situaties waarin het normaal wordt gevonden om emoties en gevoeligheden met elkaar te delen.’

De tweede techniek die De Wilde beschrijft, noemt ze ‘de techniek van het waarderen’:

‘Door bewoners van een budget te voorzien, een prijs toe te kennen of door een informeel schouderklopje of een publieke steunbetuiging tijdens een bijeenkomst, categoriseren beleidsambtenaren en professionals expliciet bepaalde bewonersinitiatieven als “goed” (en impliciet andere als minder goed of slecht). Met verkiezingen zoals de “held van de wijk” of “vrijwilliger van het jaar” nomineren professionals actieve bewoners voor prijzen en uiten zij woorden van lof. Waarderen krijgt zo een symbolische functie: het wordt een *rite de passage* waarmee een bewoner verandert in een goede, actieve “burger”.’

Een derde ‘gevoelig makende beleidstechniek’, vervolgt de sociologe, ‘bestaat uit het verzamelen van de persoonlijke verhalen en de voorbeeldige activiteiten van deze goede, actieve burger en deze te tonen in wijkkranten, op websites en in ander communicatiemateriaal zoals flyers en posters in de wijk’:

‘Hun trots, plezier en vreugde spat van de kleurrijke pagina’s en posters. Ze dienen ter

inspiratie voor andere bewoners en om positieve associaties en een emotionele identificatie (...) op te roepen: als mijn buurvrouw trots is op de buurt en een straatfeest organiseert, waarom zou ik dan niet meedoen? Deze techniek noem ik promoten, omdat het onderdeel uitmaakt van een beleidsstrategie om de toekomstige, geïdealiseerde verbeelding van een wijk zichtbaar en invoelbaar te maken onder de huidige bewoners.'

Op grond van wat zij tijdens haar onderzoek registreerde, betitelt De Wilde de zogeheten doe-democratie messcherp als 'een geprovoceerd domein van burgerschap':

'Professionals spreken bewoners vaak aan als apolitieke actoren: ze nodigden ze uit om een warm gevoel van sociabiliteit te (co) produceren door middel van nabuurschap, persoonlijke interesse of culturele kennis en kunde en prijzen dit aan als een nieuwe vorm van democratisch engagement.'¹⁷

In het nieuwe doe-het-zelf-wijkenbeleid toveren toffe beleidsmakers mogelijke verschillen van inzicht, belangentegenstellingen en onwilligheid om actief mee te doen dus listig weg – 'kille' politiek maakt plaats voor 'warm', om niet te zeggen verstikkend paternalisme.

Terug naar de oude drukhallen van het voormalige *Nieuwsblad van het Noorden* alwaar de Groningse G1000 haar primeur beleefde. Zelf was ik met mijn klapstoeltje aangeschoven bij een van de tafels waaraan acht 'Stadjers' hun groene idealen gestalte gingen geven. Wat ik toen waarnam was dit: hoe kinderlijk eenvoudig het is, ja, hoe goed het opschiet om een groenere stad te ontwerpen wanneer dromen niet worden opgehouden door meningsverschillen, beperkte financiële middelen, overige belangen, denkwerk, nog ontbrekende kennis.

In *no-time* lag er een voorstel voor een groene corridor van de ene hoek van de stad naar de andere, een plan dat flink werd aangewakkerd door de 'overbodige' deskundige aan tafel, een energieke landschapsarchitecte die uiteraard bekend was met het begrip Ecologische Hoofdstructuur: een nationaal meerjarenplan om natuurgebieden met elkaar te verbinden, uit de tijd dat groot en regisserend denken nog niet verdacht was. Terwijl haar clubje druk doende was met steekwoorden noteren op een groot vel papier, vertelde ze me dat zij elders in de provincie de meest positieve ervaringen had opgedaan met bewonersparticipatie rond de aanleg van een park. Waarop ik vroeg of dat qua ruimtelijke kwaliteit een beetje aardig had uitgepakt.

'Dat is dus typisch bullshit-taal van professionals!', zei ze met een grote lach.

U begrijpt dat ik niets meer wist uit te brengen.

Wat ik persoonlijk het leukste vond van de G1000 was dat ik tussen die zevenhonderd mensen mijn koorgenoot Fred tegenkwam. Ook zijn Zwitserse vrouw zingt in ons koor/orkest. Mozart, Haydn, Cherubini voeren we uit en we hebben veel lol met z'n allen, al is er soms ook gedoe onder de musici. En zonder onze professionele dirigent zou het echt nergens naar klinken ...

Fred, tenor en een geboren Groninger, is islamo-loog en arabist. Hij woonde en werkte jaren in Caïro; binnen vier minuten (zie YouTube) veegt hij de vloer aan met Geert Wilders' interpretatie van de Koran. Hij was een van de burgers die een door de burgemeester ondertekende uitnodigingsbrief hadden ontvangen voor dit zogenaamde feest van de democratie. Het klinkt misschien raar, maar ik was zó opgelucht dat ook Fred niet vrolijk werd van deze discussievrije happening – ik was dus niet gek, bedoel ik. (Hoewel: toevallig was Freds overbuurman, eveneens professor, ook van de partij; hij was wél in z'n nopjes met de top.)

In mei 2016 las ik met instemming een sceptische reactie op het fenomeen burgertop van Floor Rusman, columnist en parlementair redacteur van de NRC:

‘In pleidooien voor directe democratie die we nu vaak horen wordt (...) de politieke strijd binnen het volk genegeerd. Het volk figureert als een homogeen blok dat alleen maar strijd hoeft te voeren tegen de elite (...) Die aanname vind je ook terug bij nieuwe vormen van burgerparticipatie zoals de G1000, waar men gelooft dat burgers er in een goed gesprek achter zullen komen dat ze het eigenlijk over de meeste zaken eens zijn (...) Of het nou Geert Wilders, het Forum voor Democratie, de G1000 of D-CENT is, de boodschap is telkens dezelfde: als de burger het voor het zeggen heeft, keert de harmonie terug. Maar zolang er meer dan één burger is, zal er nooit harmonie zijn.’

Inmiddels is het een jaar na de Groningse G1000 en heeft de organisatie net een glossy uitgebracht met een terugblik op die dag, waarbij ook in herinnering wordt gebracht hoe lekker de pan-nenkoeken waren (‘emotionalisering van burgerschap’, weet u nog? Of moet je dit culinarisering noemen?)

Mij boeide vooral wat er terechtgekomen is van de zogeheten ‘10 van stad’: de tien (van in totaal 85) plannen die van de deelnemers uiteindelijk de meeste stemmen kregen. Op de dag zelf gaven 184 mensen aan dat ze met een van die tien plannen wel ‘verder wilden’. Hoe liep het daarmee af? De resultaten zijn druilerig.

Eigenlijk is er maar één clubje dat nog serieus aan de weg timmert, blijkt uit de G1000-glossy: het clubje dat zich beijvert voor een Gronings experiment met een basisinkomen van 850 euro per maand. Andere clubjes zijn na een paar

vervolgsessies tot de helft gekrompen, ermee opgehouden (zoals ‘Samen groen doen’) of in afwachting van iemand die de leiding op zich wil nemen ...

Drie clubjes die allemaal iets met ‘ontmoeten’ wilden, zijn gefuseerd. Dat mondde uit in tien suggesties voor ‘meer allure’ in de binnenstad, die stuk voor stuk ook door de gemeente bedacht bleken te zijn.

Dan is er nog het Ecologische Hoofdstructuur-clubje dat af en toe wandelt. En het Buurtapp-clubje dat concludeerde dat er al diverse buurt-apps circuleren.

De organisatie/glossyredactie vindt de dag achteraf bekeken een waar succes.

Zoals ik al schreef, is een groot beroep doen op de burger op de korte termijn wel zo goedkoop en brengt zelfbestuur ons in theorie nader tot elkaar. Ook zou het perfect aansluiten bij de digitale dimensie van de samenleving. Want oh wat weten we tegenwoordig allemaal goed hoe het overal mee zit. Kijk maar naar ‘sociale media’. Toch denk ik, ook gezien mijn belevenissen tijdens de Groningse burgertop, dat we onszelf niet via loting bij toerbeurt op de stoel van politici moeten zetten. De Vlaamse mede-grondlegger van de G1000-gedachte, David Van Reybrouck, wil langs die weg het reaguurderspopulisme en de imperfecties van onze representatieve democratie tenietdoen.¹⁸ De tot nog toe bereikte kwaliteit van (samen)leven in Groningen/Nederland geeft mij echter bepaald geen aanleiding om te menen dat ik en anderen zonder bestuurlijke ambities/talenten tot betere resultaten kunnen komen voor al die verschillende burgers in een stad of land.

EEN MENSLIEVEND MASTERPLAN

Hoeveel er over Groningen te vertellen valt aan iemand die geïnteresseerd is in stedelijk leven en in rondkijken en daarover nadenken, merk ik nu

pas. Wat u ook moet weten is dat veel mensen hier hun geld verdienen in wat ouderwets de publieke sector heet. Grootste werkgever is het Universitair Medisch Centrum, dat intussen net als ieder ziekenhuis aan marktwerking moet geloven.

Een andere bijzonderheid – die u vast meteen in het oog zal springen – is de gemiddeld zeer jonge bevolking: bijna een kwart van de inwoners studeert hier aan de universiteit of hogeschool. Van hen verlaat het overgrote deel de stad straks weer – de banen hebben hier nooit voor het grijpen gelegen, wat veel met onze perifere ligging te maken heeft (Rijk en provincie hebben ons noorderlingen ooit uit deze toestand willen bevrijden met een zweeftrein).

Opvallend in mijn woonplaats is verder het grote aantal fietsers. Meer dan zestig procent van de dagelijkse verplaatsingen vindt bij ons per tweewieler plaats. Dat schijnt verder nergens anders op aarde zo te zijn. Vandaar dat hier al jaren delegaties uit de hele wereld naartoe komen en meegaan op fietsexcursie.

Aan de basis van ‘Groningen Cycling City’ staat het zogeheten Verkeerscirculatieplan uit de jaren zeventig – ook weer zo’n typisch linkse erfenis, maar u zult er laaiend enthousiast over zijn, net als de meeste Groningers. Kern van uw kritiek op de planners in uw stad was immers dat ze altijd maar naar die stad keken ‘als een automobilist’. Wat menig (ex-)beleidsmaker en stadsbestuurder echter zal aanwijzen als hét kernmerk van Groningen, is zijn compactheid. Waarmee zij bedoelen dat bijna alle openbare functies die een stad mede tot een stad maken zich op loopafstand van elkaar bevinden.

Jarenlang is ‘de compacte stad’ een heilig principe geweest. Enerzijds om zo de hoogst mogelijke graad van diversiteit en levendigheid (veel terloops contact!) te bereiken. Anderzijds om het zogeheten ommeland zo min mogelijk te schenden. Dat groene, dorpige gebied wordt namelijk door velen (ook door mij) ervaren als een extra kwaliteit ‘van’ de stad. De huidige

Stadsbouwmeester van Groningen echter (die in Rotterdam woont en opgroeide in het omme-land) vindt dat harde stadsgrenzen die door de aanleg van nieuwe woonwijken geleidelijk toch zijn verwaterd, nu ook als ideaal achterhaald zijn. Interessant.

Als u lang genoeg zou kunnen rondkijken hier, zou u vermoedelijk vaststellen dat het niet mis is wat politici, stedenbouwkundigen, verkeerskundigen, ontwikkelaars, architecten, bouwvakkers en tuinmannen er in deze stad van gebakken hebben in de afgelopen halve eeuw.

Ik ben geen stadspatriot en zal mezelf nooit als ‘Stadjer’ aanmerken (dat woord associeer ik met de traditionele paardenkeuring tijdens het jaarlijkse volksfeest Bommen Berend). Ik voel me lang niet overal thuis hier, ken veel plekken in de stad niet en ook in mijn eigen straat en buurt zijn er dingen waaraan ik maar niet kan wennen, zo lelijk/naargeestig vind ik die. Waarvan ik echter onder de indruk ben, is dat er altijd wel ergens aan deze stad wordt gesleuteld: weer een straat verbeterd, een stoep verbreed, een wijk verduurzaamd, de riolering vervangen, aardige nieuwe huizen en een parkje erbij in wat een aftands buurtje was, een fris nieuw treinstation, ruim voorzien van fraai aangelegd ‘groen’ (halte Europapark), moderne panden die ‘op delicate wijze’ (uw woorden) tussen oude zijn gevoegd, aantrekkelijke nieuwe fietsverbindingen, gevaarlijke bussen die uit de binnenstad geweerd gaan worden, de Stadsschouwburg gerenoveerd ...

En hoewel ze al lang weer weg is uit Groningen om voor steden elders in de wereld gebouwen te tekenen en verbouwingen uit te denken, zoals die van de bibliotheek in New York, denk ik vaak even aan architecte Francine Houben. Zij bracht een deel van haar jeugd hier door en kreeg in 1989 opdracht van de gemeente een masterplan te maken voor vernieuwing van de binnenstad. Ruimte maken voor ruimtelijke kwaliteit, zo luidde de ambitie kort samengevat. Houben keek lang en goed rond

en betitelde verschillende delen van het centrum op grond van hun gebruik als 'beheerste', 'karakteristieke', 'expressieve' en 'verscholen' stad. Daarna bedacht ze hoe die trekken te benadrukken vielen, vertelde ze mij in haar kantoor in Delft.¹⁹

In het kader van hetzelfde masterplan werden reclame-uitingen en slordige terrassen ingeperkt en kreeg de binnenstad één type bestrating: fraaie gele klinkers die zachtheid en zuidelijkheid meebrachten. Die vele duizenden stenen kostten een vermogen. Maar een mooie en verzorgde openbare ruimte, daar heeft iedereen bewust of onbewust plezier van en daar had de gemeente deze investering graag voor over.

Op 30 november 2015 ontving Francine Houben de Prins Bernhard Cultuurfonds Prijs 'vanwege haar decennialange staat van dienst als internationaal toonaangevend architect'. Haar ontwerpstyl kenmerkt zich door een combinatie van esthetiek, vriendelijkheid en gastvrijheid, aldus de jury. Met de helft van het prijzengeld stelde Houben het Eye Opener Fonds in, om innovatie van bibliotheken te stimuleren. 'Bibliotheken zijn er niet voor boeken, maar voor mensen op zoek naar informatie, ontwikkeling en ontmoeting,' vindt ze. Het is leuk om aan deze ambitie van Houben te denken als je in Groningen loopt of fietst over die mooie zandgele basis van haar menslievende masterplan (het eerste masterplan dat ze ooit maakte; 'masterplanning': kom daar nu nog eens om.)

Gisteren was het zondag en we wilden wandelen in de stad, man, zoon, dochter en ik. Maar niet tussen het onvermoeibaar winkelende 'koopzondag'-publiek, niet langs de stinkende files die samenhangen met de recente vestiging in de binnenstad van 'de Primark' (een multinational waar hele volksstammen wild van zijn). Dus slenterden we richting het gedempte Boterdiep, aan de noordwestelijke boord van het centrum.

Lang was dit een rafelige straat die erbij hing. Ooit stond ik er achter een bar, tijdens besloten feesten

in het Platformtheater. Het was nodig, vond mijn baas, een cursus zelfverdediging te volgen gezien de desolate situatie 's nachts na afloop. Nu ligt het gedempte 'diep' er na een opknapbeurt stoer en luchtig bij. Met aanplant van bomen, royale trottoirs en langszij (als parkeerstroken) betonnen platen, die modern en onnadrukkelijk iets van de sfeer van oude handelskaden ademen. We waren alle vier verrukt over de bescheiden allure die door de herinrichting is ontstaan. Misschien speelde het weer ook een rol, het was een zwoele middag. En kennelijk deden ook herinneringen hun werk. 'Het lijkt wel Lissabon hier', zei mijn dochter van twaalf. 'Of nee: Berlijn.'

STADSGEZANGEN

Nu ik u door een sociaal-ruimtelijke bril naar allerlei kanten van mijn stad heb laten kijken, wil ik graag nog iets anders kwijt. Iets wat hiermee alles te maken heeft. Iets wat ik heel gek vind: volgens diverse publicisten en politici zou het belang van 'het lokale' verwaarloosd en zelfs miskend zijn in de afgelopen tientallen jaren. Leest u wat een invloedrijk intellectueel hier te lande, Paul Scheffer, schreef in een NRC-column met de grimmige titel 'Wraak van de geografie' (3 april 2012):

'Alle verhalen over een virtuele en grenzeloze wereld ten spijt doet de verbeelding van de omgeving waarin mensen verkeren er nog steeds toe (...). Die behoefte aan inbedding is nogal onderschat.'

'Terwijl de wereld uitdijt, wint nabijheid aan waarde.'

'De globalisering lokt een herwaardering van het lokale uit.'

Hè?

Terwijl wij in onze steden zo goed en zo kwaad als het ging aan het samenleven waren, dood-gemoedereerd met de burens omgingen, de was opvouwden, op internet rondhingen, glimlachten naar mede-Groningers, ons werk deden, de kinderen en de tuin verzorgden, ons ellendig voelden over onthoofdingen door IS en de missers in de financiële wereld, zonnepanelen installeerden, met allochtone vrienden naar Garnwerd fietsten ('Het lijkt hier Afghanistan wel'), popconcerten in Vera bezochten, dagdroomden et cetera, en terwijl bestuurders en hun medewerkers en adviseurs (in Europa, Den Haag, de provincie, gemeente, het waterschap) dag in dag uit in de weer waren met onze veiligheid, de leefbaarheid, ruimtelijke samenhang, de ecologische en economische gezondheid van stad en platteland, werd het lokale onderschat?

Wélk 'lokale'? En door wíe precies?

Maar nee. Man en paard worden niet benoemd.

Was trouwens de wereld niet altijd al groot, moeilijk en vreemd?

Als kind rilde ik bij de aanblik van rotonden (nu niet meer) of een groezelig flatgebouw (nog steeds). Het liefst zat ik in een hutje of een tent (nog steeds graag). Maar ik verzamelde ook schelpen en de mooiste exemplaren kreeg ik van een oom die verre reizen maakte.

Opgewekt als ik meestal was, zong ik graag stadsgezangen uit het *Liedboek voor de Kerken* (nog steeds, ofschoon ongelovig): 'Hier is een stad gebouwd overal om ons heen / huizen en mensen en dieren van licht en steen / Huizen van vrede voor mensen van vlees en bloed / veilig onveilig zo leven zij bitterzoet.'

Als puber 'begreep' ik dat je de wereld ondanks haar engheid niet kon en niet mócht buiten-sluiten. Ik besloot al haar problemen op mijn schouders te laden en spoedde me van de ene antimilitaristische blokkade naar de volgende antikernenergiebetoging terwijl ik ook een bank bezette, me ophield in kraakpanden, 'zuivere'

koffie uit Angola en 'eerlijke' thee uit Tanzania verkocht en en en (ik voor mijn eindexamen zakte).

Als student filosofie veranderde mijn wereldbeeld verder; ik ontdekte dat 'de wereld' niet bestond. Niet 'nabijheid' maar 'iets genuanceerder denken' won voor mij aan waarde.

Als verslaggever Noord-Nederland in dienst van dagblad *Trouw* leerde ik verschillende donkere kanten van de wereld van dichtbij kennen, van sociaaleconomische ellende en vluchtelingenleed tot moorden en verkrachtingen – gepleegd in quasi bedaarde dorpen als Ganzedijk, Harkstede en Veenklooster. Journalist worden was mijn manier om tegen de wereld te kunnen, schreef ik later in een gastcolumn in de *UK* die moest gaan over 'waarom ging je de journalistiek in'.

Wereld en mensheid maken het trouwens beter en beter, las ik onlangs in *De Groene Amsterdammer*, hoe wrang dat ook klinkt en hoe onvoorstelbaar dat ook lijkt, gezien alles wat er nog steeds helemáál niet goed gaat. Op ongeveer elk gebied van het leven is er vooruitgang vergeleken met bijvoorbeeld een halve of hele eeuw geleden. Meer bos, hogere gemiddelde inkomens, minder oorlogen, minder oorlogsdoden, meer democratieën, minder sterfte door ziekten...²⁰ Is het een idee om dat nieuws (dat nooit in 'het nieuws' is) eens over te brengen op iedereen die mentaal op de vlucht is voor de veelbesproken globalisering?

Behalve Paul Scheffer is er in Nederland nog een bekende columnist, Bas Heijne, die meent dat 'het lokale' en 'het globale' op erg gespannen voet staan, in de wereld van vandaag. Heijne, op wiens standpunten ik verderop in deze brief uitvoerig inga, beluisterde ik in 2011 in Groningen tijdens een debat met socioloog/filosoof Dick Pels, bij wie ik afstudeerde. Het gesprek ging over het populisme, dat volgens Scheffer en Heijne een begrijpelijke reactie is op 'de globalisering'. Heijne zei die avond iets wat onweersproken bleef maar nog immer rondzingt als een mantra:

‘Altijd wordt [in het progressieve wereldbeeld] het lokale over het hoofd gezien.’

Hadden Heijne en Scheffer uw wenk maar opgevolgd om eens zelf na te gaan wat er in een stad als Groningen en ongetwijfeld in vele andere steden te ervaren valt. Hoe er geleefd wordt, hoe er bestuurd wordt (werd ...), hoe er met zorg gebouwd en vernieuwd wordt (werd ...). Dan hadden ze het denk ik minder druk gehad met het aanklagen van PvdA en ‘de elite’, zoals dat in ons land helaas een gebruik is geworden sinds leefbaarheidsdemagoog Pim Fortuyn (die ooit sociologie doceerde in Groningen) hiermee begon. U bent nu vast wel aan koffie toe.

IN DOPPIO

Er lag een jongetje op de vloer van het café, in het gangpad, vlak voor de ingang. Heel stil, op zijn buik, zijn hoofd schuin op zijn armpjes. De fotograaf en ik namen een slok. We hadden net de stad bekeken door de ogen van de burgemeester. Op de achterbank van de dienstauto had hij een afscheidsinterview gegeven. Hij had veel enthousiaste woorden gesproken. Dat mocht ook wel. Groningers zijn de gelukkigste mensen van Europa, las ik laatst.

De ochtend was bijna ten einde. Verderop zaten vier mannen in zwarte pakken. Het waren bekende architecten uit de stad. Ze zagen er machtig uit. Ze keken strak. Dat paste goed bij de inrichting, waar lang over was nagedacht. Ze dronken ook koffie. Iedereen dronk koffie. Want het was een koffiëbar. Met een Italiaanse naam.

Het jongetje lag nog steeds op de grond, maar nu met zijn rechterbeentje in de lucht. Hij had blond haar en droeg een groen jasje met een capuchon. Zijn moeder zat aan de tafel bij het raam te keuvelen met een oudere dame. Naast ons vergaderden drie redactrices van het *Dagblad van het Noorden*. In het kader van de voortschrijdende innovaties in

de krantenwereld gingen zij het nieuws brengen vanuit de vrouwelijke beleving. Ze hadden er zin in, zo te horen.

Toen stonden de architecten op. In hun donkere pakken liepen ze twee aan twee naar de uitgang. En stapten volkomen achteloos over het jongetje heen.

‘Had je dat niet willen hebben?’, vroeg ik de fotograaf zodra het moment achter de rug was. Hij knikte en ik wierp hem een spijtige blik toe. Maar toen zei hij monter: ‘Zien dat iets een foto is, daar gaat het om. Hem maken is bijzaak.’²¹

Laten we Groningen nu tijdelijk verlaten en gaan uitwaaien in de provincie. Ook daar is ‘de wereld’ nooit ver weg.

OVER KIJKEN EN HOE JE ZEGT WAT JE ZIET

De zintuiglijke waarneming (en het mentale vermoeden) van een onafzienbare hoeveelheid verknoppingen van mensen, plaatsen, dingen én hoe die ‘zichtbaar’ gemaakt kunnen worden in iemands taal: daarover gaat een wondermooie tekst van een goede kennis, Rik Herngreen.²² Hij had de bijzondere opdracht gekregen om ter hoogte van Delfzijl een dag lang te observeren wat zich afspeelde op en rondom het Van Starckenborgkanaal, een waterweg die de provincies Groningen (ook de stad G.) en Friesland doorsnijdt, en kortgeleden beter begaanbaar was gemaakt voor de mondiale binnenvaart. (Diezelfde dag bracht ik door op een visplek voor invaliden, zo’n zestig kilometer verderop, aan hetzelfde en toch heel andere kanaal, met dezelfde opdracht – ‘kijk wat er vandaag gebeurt’.)

In alle vroegte is Rik neergestreken aan de waterkant, waarna het kijken van start gaat. (Je kunt ook zeggen, om wat woorden van Paul Scheffer terug te halen: dat ‘het verbeelden van de omgeving waarin mensen verkeren’ een aanvang neemt.)

Al snel ontstaan er op zijn schrijfpapier diverse opsommingen. Op het eerste gezicht 'bestaan' er dingen met verticale lijnen en dingen met horizontale lijnen. In tweede instantie zijn er losse, grote objecten, zoals windturbines, flatgebouwen, dijken, een bauxiettransportbandkoker. Maar ook is er 'het kanaal dat hier al zee is', en nog veel meer – 'en het doet allemaal alsof het bij elkaar hoort', noteert Rik.

Dit laatste is natuurlijk enorm leuk gezegd! Het is immers mijn goede kennis zélf die doet of deze zaken iets met elkaar te maken hebben. Door de dingen ervan te betichten dat ze ons iets voorspiegelen, laat hij merken hoe goed hij in de gaten heeft dat ons kijken altijd een kwestie is van samenhang (be)denken. En wel tussen zaken die toevallig op een bepaald moment zo zijn.

Ondertussen, doceert Rik, ontstaat er ook samenhang tussen jou en die aanvankelijk willekeurige locatie. Je maakt je die locatie 'eigen' door aandachtig te kijken en woordcombinaties te zoeken die de lading van je ervaring + de bijbehorende gedachten dekken:

'Er is bijvoorbeeld ook het uitzicht op de hoge kerk van Termunten, nauwelijks te zien maar ik weet uit eigen ervaring hoe ontroerend mooi van vlakbij. Bijna negenhonderd jaar geleden hier geland als een soort ruimteschip van tufsteen (met schepen aangevoerd uit de Eifel) in een gloednieuwe Italiaanse bouwstijl. Niemand hier had ooit zoiets gezien. Gelukkig bestonden er nog geen streekeigen welstandsvoorschriften.'

Al observerend en aandachtig verslag doend, waardoor de 'locatie' aan het kanaal in een 'plek' verandert, gebeurt er nóg iets, die dag. Althans, in het hoofd van Rik. Op de plek in kwestie balde de wereld zich als het ware samen, schrijft hij vanaf de zonnige oever van het kanaal.

Opnieuw legt hij zo een verrassend verband. Of eigenlijk talrijke verbanden. En dit keer doet hij dat op basis van bewegingen die er óók te registreren vielen: van schepen, mensen, vogels, vliegtuigen en wolken. Elke verplaatsing hier, merkt hij op, 'verwijst naar plaatsen en handelingen ver weg.'

Laten zien dat diverse bewegingen verwijzen naar iets anders: ook dat lukt alleen door geen genoeg te nemen met wat Rik het eerste beeld noemt én door niet te volstaan met de eerste de beste woorden – die zijn vaak te bleek en te versleten om ook de oogspier van een lezer (op wie door schrijvers natuurlijk gehoopt wordt) aan het werk te zetten.

Om begrepen te worden door lezers moest Rik zich natuurlijk óók uitdrukken in 'gewoon', onpersoonlijk Nederlands. Maar hij heeft zijn best gedaan om bepaalde woorden zorgvuldig te kiezen en al formulerend verrassende verbanden te creëren. Hij heeft zich, anders gezegd, ingespannen om dat wat hij zag (niet 'gewoon' zag, maar zag door aandachtig te kijken) prikkelend te beschrijven. En hij zet in zijn stuk (maar dat laat ik hier niet zien) zijn eigenzinnige zinnen extra kracht bij door ze af te wisselen met poëtische manieren van zeggen die ongebruikelijk zijn in de wereld van geografie en ruimtelijke ordening.

Rik heeft zijn taal dus speciaal gemaakt, zodat ze kan verleiden. Het is zijn werk, als beschouwer en publicist.

Regelmatig denk ik dat een plek zoals ik hem zie, ervaar, beoordeel, zo is. Tegelijk weet ik, tot mijn vreugde, beter. In de woorden van nog één keer Rik:

'Details maken een plek rijker, complexer. Niemand kan ze allemaal bij zijn plekvorming betrekken, hoe vaak hij er ook komt. Iedereen selecteert anders, legt andere verbanden. Iedereen maakt van dezelfde locatie zijn eigen, persoonlijke plek – eender en anders.'

De nooit volledig te bevatten rijkdom aan plaatsgebonden details biedt tegenwicht tegen officiële, gezaghebbende interpretaties van het landschap, tegen deskundige beschrijvingen en waarderings die de bezoeker beeld en interpretatie kant-en-klaar aanreiken.'

'Conclusie': oog hebben voor details en daar een interessante draai aan geven (of: verhalen lezen waarin dit gebeurt) voorkomt een gesloten wereldbeeld.

Terwijl ik de vorige zin tikte, schoot me te binnen wat dichter Rutger Kopland/de vroegere RUG-hoogleraar Biologische psychiatrie Rudi van den Hoofdakker heeft gezegd over 'depressie'.

In zijn bundel *Al die mooie beloften*, die behalve gedichten een klein dagboek bevat over de totstandkoming van één van die gedichten, schrijft hij (ik zet, anders dan hij, de zinnen onder elkaar):

'Depressie is leven met een gesloten toekomst. Geluk is weemoed omdat het verleden zich niet herhaalt.

Weemoed is geen depressie.

Depressie is gebrek aan weemoed, is vastzitten aan het verleden.'

Ook dacht ik aan hoe mooi zangeres Laurie Anderson, die veel *praat* in haar songs, kan zeggen: *And I thought* –

alsof ze verbaasd is over wat ze denkt; alsof ze zich bewust is van 'toeval' – waar je vandaan komt, wat je geleerd hebt, waarvan en van wie je bent gaan houden, wat je je afvraagt, wat je doet en door wie of wat je je blik verruimen laat; alsof ze benieuwd is welke gedachte 'dit alles' nu weer aan de rol heeft gebracht en alsof ze het ondanks 'dit alles' belangrijk vindt een gedachte te uiten.

Door onder meer uw boek en het verhaal van Rik begon het me in het afgelopen jaar te dagen dat niet alleen in een landschap maar ook in een

stad – een samenleving – dingen bij elkaar zijn te kijken/schrijven tot nieuwe, aantrekkelijke, mogelijke denkbeelden.

Genoeg Delfzijl nu!

PASSANTEN

Kort nadat ik bij u over het leven in Amerikaanse en Canadese stadswijken had gelezen, stuitte ik op een andere opwindende publicatie. Ook daarin wordt het kluwen-karakter van alledaagse maatschappelijke verbanden benadrukt. Met het verhaal van Rik Herngreen heeft dit boek eveneens een overeenkomst: de vorm die werd gekozen om dingen anders dan anders te belichten, is ook hier het verslag van een enkele dag.

Ik heb het over *Een onzer dagen*. 't *vóórhistorisch heden* van de vroegere RUG-historicus en socioloog P. Bouman, dat in 1965 verscheen. Een bevriende straatgenoot, tevens oom, trok het uit de kast toen ik hem verteld had dat ik aan het speuren was: naar woorden die mijn eigen beleving van 'sociale samenhang' kunnen overbrengen.

In zijn boek schetst Bouman op bedwelmende wijze wat zich in 24 uur kan afspelen aan menselijke activiteit. Zo schrijft hij over werkloze metselaars in Londen, 'de krant als informator en metgezel', verlaten bergdorpen, bioscopen, een studente. Maar ook over straaljagers, pijn, 'de bril waardoor men leest', spitsuur in Parijs. Bouman, die zich baseerde op onder meer krantenknipsels, wilde met zijn filmische weergave van hedendaagse Europese samenlevingen 'onvermoede diepten' naar boven halen. Het was hem te doen om de 'wonderlijke' wereld van het alledaagse, dat wat 'voorafgaat' aan 'de geschiedenis'. Hij wilde doordringen 'in een belevingssfeer die iedere lezer tot in de kern van zijn eigen ervaringen aanspreekt.' En zo: 'verbindingsslijnen' schetsen tussen 'individuele lotgevallen en de institutionele verbanden'. Om de veelheid en grilligheid

van alle mogelijke relaties (tussen mensen, tussen mensen en objecten/instituties/concepten/plekken) inzichtelijk te maken, moest de socio-loog-historicus zich naar eigen zeggen bedienen van niet gangbare uitdrukkingswijzen:

‘Waar de spelregels van de erkende geschiedschrijving en de algemeen aanvaarde sociologie mij niet ten volle bevredigden, veroorloofde ik mij de vrijheid om tot beschrijving en uitbeelding in bijzondere vorm over te gaan. In de bijzondere vorm namelijk van symbolisch opgevatte kleine voorvallen, die stuk voor stuk als facetten van “la condition humaine” mogen gelden.’

Een van zijn mooiste observaties vind ik die over ‘voorbijgangers’:

‘Voorbijgangers ... Wordt ons leven niet mede door hen bepaald? Ons ingesponnen zijn in veelvuldig groepsverband leidt zelden tot volledige inkapseling. Steeds blijft ons mens-zijn afhankelijk van een buitenwereld vol vluchtige contacten. Een snelle blik, een woord, een gebaar. Soms een rustig waarnemen. In voorbijgangers herkennen wij de medemens. De ervaring opgedaan tussen de beide uitersten van tussenmenselijke contacten, intieme relaties enerzijds en ontmoetingen in het voorbijgaan anderzijds, noemen wij “mensenkennis”. Dergelijke vóór-wetenschappelijke kennis kan de wetenschap uiteraard niet hoog aanslaan. Men mist er de straffe ordening in, het begrippenapparaat en de analytische kunstgrepen, die de wetenschappen van de mens – onmisbaar als ze zijn – zo boeiend maken. En toch, geen mens kan mensenkennis missen. Een reden temeer om haar betekenis vooral niet te onderschatten. Of, sterker uitgedrukt: het weten omtrent de mens, door persoonlijke ontmoetingen en

door de herinnering daaraan, behoort tot de stimulerende elementen in het menselijk bestaan. Het staat centraal in de drang tot communicatie. Het vormt een macht in onze samenleving, ondanks alle terughoudendheid van de wetenschap, die, onvermijdelijk, aarzelend langs deze bron van ongekanaliseerde kennis heen gaat.’

Ook u zoomt in op complexiteit en dynamiek van leven en samenleven, met veel gevoel voor wat ik alledaagse sociale energie wil noemen. Door de boeken van u beiden beseft ik dat bepaalde ervaringen die ik altijd had aangezien voor aangename particuliere gemoedstoestanden veelzeggender waren dan ik dacht. Oogcontact met een aardig uitziende ‘vreemde’, stromen friscgewassen fietsers op weg naar hun werk, het praatje nu en dan met ‘onze’ van oorsprong Roemeense postbode, intellectuele prikkelingen, de overrompelende vriendelijkheid van ‘onze’ uit Griekenland afkomstige orthodontist (waardoor mijn zoon zijn beugel bijna leuk vindt), de lichtval op een tafel – lang niet altijd zijn het slechts door-en-door vertrouwde contacten, bekende plekken of collectieve ervaringen die gevoelens van verbondenheid wekken – of verheviggen. Minstens zo vaak zetten minuscule, incidentele, individuele belevenissen of de omgang met halve vreemden een bijzonder mentaal proces in werking; alsof je hersenen een kleine dosis sociaal hormoon afscheiden. Je krijgt er in meer of mindere mate – al naar gelang uiteraard diverse andere omstandigheden – (extra) levenslust en samenleeflust van.

Dat ik vóór het lezen van uw boek, net als de meeste mensen waarschijnlijk, al ontvankelijk was voor informatie uit mijn omgeving die me sociaal stemt (maar al gauw ook weer in-mezelf-gekeerd, en daarna weer sociaal et cetera), stelde ik vast toen ik onlangs wat gedichten teruglas die ik in de afgelopen jaren schreef.²³

HET WAS EEN DAG

Het was een dag om licht te vergeten maar
evengoed een dag om te dichten.

De appels gewassen en in tassen gedaan
het gezin uitgezoend
mijn gangen nagegaan.

De jonge kapster horen zeggen dat klanten
vroeger rookten onder het knippen
en daarbij gedacht aan films waarin
mooi wordt gerookt
(dat ik zelf mooi rookte ooit).

Scholieren op de kade zien staan aan wie
iets over scheepvaart werd verteld.
De aannemer gebeld en daarbij gedacht dat ik
automonteurs stoer vind.
Toch ovenfrites genomen.

Raketsla geplukt, een schaduw getikt.
Gedacht dat de aanblik van zwarte aarde me
vruchtbaar maakt.

Aan iemand gedacht en daarbij de oven
voorverwarmd.
Een radeloze vrouw zien staan
in een waas van poedersuiker.

BAYEUX

Zoals het vlees daar lag te wachten
een open raam
gedekte tafel
schaal.
Licht dat omzichtig binnenviel.

Ik liep voorbij en zag het wachten
zo onbespied gewaand
zo rustig vlees te zijn.

TEGENLIGGER

Elk jaar zijn hier de straten donkerder.
Toch
uw blik in mijn ogen tegenligger
zag ik duidelijk.
Indringend zacht
maar als zo vaak
al op het eerste gezicht eenmalig.
Hoewel, dat scheelde achteraf
misschien slechts een paar haren.
Hadden wij die onhandige kat
wél onder de fiets gehad.

Mij viel een parallel op tussen deze momentopnamen en wat u en Bouman zeggen over de impact van 'kleine en obscure componenten'. U wijst onder meer op 'de beschavende en aangename werking die een goed functionerend stedelijk straatleven op terloopse wijze op een stad heeft'. Bouman wilde de 'paradoxie, absurditeit en tragiek' van het menselijk bestaan laten zien, maar ook wat een voorbijganger in ons oproept aan herkenning, compassie, bevreemding. En hij wijst ons op de 'kracht' van het alledaagse maatschappelijke handelen. Dat zo vaak ongezien blijft, het nieuws niet haalt.

Volgens mij wil hij ook zeggen dat belangstelling voor een ander soms alleen in je hoofd zit. Een belangstelling die al levend continu wordt uitgelokt. Door wat je meemaakt, wie of wat je tegenkomt, wat je hoort. Zo emotioneert het geluid van sirenes mij mateloos: dat er mensen met razende vaart op weg naar andere mensen zijn.

Ooit lag ik zelf in een ambulance. Zo hard als ik wilde mocht ik knijpen in de knuist van een broeder (mooi woord) die zich in mijn opperste staat van barensnood met een handdruk had voorgesteld als Bert. Zonder broeder Bert was mijn kind op de Vismarkt geboren. Maar professioneel verleende bijstand, laat staan wat het geluid van een sirene bij iemand kan losmaken, telt vast niet mee als sociale samenhang.

Niettemin denk ik, mét Bouman, dat de onderstroom van doen en denken het samenleven draagt.

Onderstroom.

Onder stroom.

(Samen)leven is een stroom/staat nooit stil, én samenleven elektrificeert: er vliegen vonken over, de godganse dag. Of we nou werken, sporten, mailen, tv kijken, ons vergapen aan de natuur of een mooie jurk. Vaak zijn het vonken ten goede, gelukkig maar. Vonken die ons leven met een beetje geluk in meer of mindere mate verrijken en een ander in elk geval niet (direct) schaden. Maar vonken kunnen uiteraard ook ten kwade zijn, zoals u zelf ook schrijft, en dáárom zette u zich in voor

stedenbouw die beschaafdheid en bekoorlijkheid zo veel mogelijk in de hand werkt.

ONZE IDENTITEIT

Hoewel er geen reden is om aan te nemen dat verbondenheid tussen mensen altijd maar iets fraais betekent, heeft het woord die rozige bijklank in de publieke debatten van de laatste jaren zeker gekregen. Zoals individualisme al even onterecht een negatief begrip is geworden – je denkt er al bijna automatisch 'doorgeschoten' voor. Lolle Nauta (1929-2006), die ik in het begin van deze brief al introduceerde, heeft in zijn postuum verschenen essaybundel *Politieke stukken. Een pleidooi voor kosmopolitisme* (2008) helder uitgelegd dat de aard van onze bindingen logischerwijs varieert. In het hoofdstuk 'Wereldburgerschap' neemt hij afstand van intellectuelen die menen dat sociale cohesie afhangt van een hecht gemeenschapsleven dat gebaseerd is op een specifieke collectieve identiteit. Nauta geloofde daar niet in. Een 'transnationale burger' – en dat zijn we allemaal – 'zit met minstens drie identiteiten opgescheept, plus de spanningen en ongerijmdheden die deze met zich meebrengen'. Nauta doelt in de eerste plaats op onze bindingen met familie en andere dierbaren – het microniveau, noemt hij dat. Verder wordt de identiteit van een individu onder meer bepaald door het meso-niveau: de liberaal-democratische staat waaraan we ons paspoort danken. Op dit niveau, waar we met miljoenen medeburgers te maken hebben, kan er tussen mensen hooguit sprake zijn van een zwakke saamhorigheid. Daarnaast is er nog het macroniveau, dat wereldomspannend is en ons leven op de eerste twee niveaus op diverse manieren beïnvloedt. Dit laatste zijn we ons alleen niet steeds bewust, en dat is niet zo gek. Want over het algemeen ervaren we vooral binding met gemeenschappen (meervoud!) waarbinnen we fysiek functioneren, merkt Nauta zeer *down to earth* op:

‘Door hun materiële en lichamelijke behoeften zitten individuen vast aan specifieke plaatsen en tijden, een gebondenheid die meestal zwaarder weegt dan hun verbondenheid met andere mensen.’

Gevolgd door de sublieme uitspraak:

‘Niemand die de hele dag de kosmopoliet hoeft uit te hangen.’

Nauta heeft het in zijn boek over ‘cool kosmopolitisme’. Cool eraan is dat wereldburger-zijn volgens hem geen kwestie is van wel of niet willen. We zijn het, feitelijk:

‘De mensheid lijkt op een verzameling asielzoekers om wier komst niemand gevraagd heeft.’

En ja, vervolgt hij, die lastige mensheid staat de belangenbehartiging van individuele burgers geregeld in de weg. Wie desondanks erkent dat dit nu eenmaal de realiteit is, die is volgens Nauta kosmopoliet.

Hij laat het echter niet bij dit feitelijke en sobere karakter van ieders wereldburgerschap. In nationale staten die gestoeld zijn op burgerrechten, zo houdt hij ons voor, vond men ooit dat deze een algemene strekking hebben. De eigen rechten werden immers gebaseerd op de overtuiging dat er zoiets bestaat als mensenrechten. Maar dan komen die rechten dus ook toe aan andere mensen. En hieruit volgt dat wie de principes van de liberale democratie liefheeft, niet globaal onverschillig kan zijn.

Nogmaals, dit vereist niet dat we de grote buitenwereld steeds op het eerste plan moeten hebben staan.²⁴

Voortbordurend op de notie ‘cool kosmopolitisme’ zou ik ook ergens wonen cool willen noemen. Zoals het ook zo cool als wat is dat we van tijd tot tijd behoefte hebben aan contact. En zoals we *ganz*

cool Nederlander zijn als dat in ons paspoort staat. En Europeaan, want we wonen in Europa, Europa zit in ons en ons land behoort tot de EU. Ook ons individualisme wil ik bij deze graag als cool bestempelen. Want voor de wet zijn wij allen individu en hebben we recht op privacy. Of zoals Nauta geruststellend schrijft:

‘Individualisering betekent niet dat iedereen egoïst wordt, en is al evenmin het einde van alle mogelijke vormen van sociale gemeenschap. (...) Individualisering betekent het einde van iedere vorm van culturele homogeniteit. Er is niemand die nog geheel en al door zijn culturele afkomst bepaald wordt, ook allochtonen niet. Wat conservatieve politici ook mogen beweren, ieder voert in principe de regie over zijn eigen leven en ondersteunt eveneens bij anderen de wens daartoe. Dat dit in situaties van armoede of andere vormen van sociale handicap de facto niet lukt, is geen argument tegen de stelling dat het in principe ieder gegeven is.’ (En juist omdat niet iedereen zelf de regie over zijn leven kan voeren hebben we ‘systemen van zorg’, aldus Nauta.)²⁵

Maatschappelijke participatie is eveneens iets cools, iets normaals; laten we niet doen alsof we daarmee massaal waren opgehouden de laatste jaren, of dat het nieuw is dat Nederlandse burgers het verlangen voelen zich om anderen en maatschappelijke aangelegenheden te bekommeren.²⁶ Maatschappelijk initiatief bestaat al sinds de negentiende eeuw, waarin door de opkomst van een nieuw type staten en van nieuwe vormen van handel behoefte ontstond aan ‘nieuwe spelregels en nieuwe actoren’. Daardoor is geleidelijk een *civil society* gegroeid, zoals sociaal-filosofen het later gingen noemen en waarover wederom door Lolle Nauta grondig is nagedacht. Die civil society berust op de rechtsstaat, benadrukt hij. Onze vrijheid, gelijkheid en veelsoortige sociale

verbintenissen danken we nu juist aan algemeen geldende kaders: 'Microkenmerken van het individuele handelen zijn met macrokenmerken in institutionele zin bij voorbaat verbonden.'²⁷

POLITIEK IS HELEMAAL NIET VRESELIJK

Met de sociale cohesie in ons land zit het goed, heb ik hiervoor betoogd; te weinig 'wij' en te veel 'ik' is het probleem niet. Wél zorgelijk daarentegen, is dat steeds meer mensen schamper doen over beroepspolitiek. 'De Stad'ers weten zelf het beste wat goed is voor hen en voor de Stad' – u weet nog wel: een van de zinnen uit dat rammelende tekstje van de door de gemeente Groningen omarmde G1000. Deze ondoordachte uitspraak staat helaas niet op zichzelf.

'Meer democratie, minder politiek. Dat is wat Nederlanders willen', schreef voormalig NRC-journalist Marc Chavannes op 17 oktober 2015 in een stuk met de opmerkelijke kop 'Hoe wij de democratie heroveren op de politiek'. In een opiniestuk in dezelfde krant verkondigde in de zomer van 2016 ook Sociaal en Cultureel Planbureau-directeur Kim Putters dit geluid: 'Vierde ankerpunt [van een door hem bepleit 'nieuw sociaal contract'] is meer democratie en minder politiek.' Niet erg in lijn met recente rapporten van zijn eigen SCP roept Putters de politiek op 'zoveel mogelijk beslissingsmacht dichtbij te organiseren'. Meer zeggenschap, meer participatieve democratie, raadt hij aan. Deze heren beweren/beamen dus, dat democratie en (beroeps)politiek verschillende dingen zijn en met elkaar op gespannen voet staan. Voor we echter definitief afstand doen van 'politiek' zou ik de figuur van de professionele bestuurder/volksvertegenwoordiger nog weleens van dichtbij willen zien: waarom bestaan politici eigenlijk?

Volgens nogal wat offline en online strijders tegen 'het establishment' (in Den Haag, te Brussel) spoken ze niets anders uit dan de boel bedonderen en zichzelf verrijken. En 'onder Haagse journalisten

is het [goed gebruik] om ervan uit te gaan dat je draait en onwaarheid spreekt', schrijft oud-Groen-Links-leider Femke Halsema in haar politieke memoires die begin 2016 verschenen.²⁸

Zelf vertellen politici er niet graag/niet erg overtuigend over, waarom zij er zijn. Sterker nog: een aantal van hen haast zich liever het bovenstaande beeld te bevestigen dan het eens vurig te weerleggen. Opnieuw Halsema:

'Deel van het nieuwe populisme is dat politici van links tot rechts elkaar nareopen dat politiek vreselijk is. (...) Dit gaat zelfs zo ver dat de SP in 2005 campagne gaat voeren met de slogan "Minder politiek", alsof de partij bij voldoende stemmen zichzelf en alle andere politieke partijen opruimt. (...) Drie jaar na de moord op Fortuyn is de tragische tussenstand dat de meeste politici om het hardst met elkaar wedijveren wie het verst is verwijderd van het politieke establishment. Ze hopen door er niet bij te horen zoveel mogelijk stemmen te winnen zodat ze er weer vier jaar bij kunnen horen.'

Halsema zelf hield liever 'koppig' vast aan haar 'parlementaire taakopvatting en waarden, ook als deze elitair worden gevonden'. Haar doel was om met haar collega's een 'hoopvol politiek project' in gang te zetten en 'gezag' op te bouwen door te begeesteren.²⁹

Ruim tien jaar na de nee-campagne van de SP rond het Nederlandse referendum over de Europese Grondwet zitten we (in heel Europa en in de VS) nog steeds middenin het hardnekkige sfeertje van 'politiek is iets van de elite'. Dat bracht een van Halsema's opvolgers, Bram van Oijk, ertoe om in een afscheidsinterview met NRC Handelsblad te weigeren om 'mee te doen aan het gebruikelijke gesomber over de machteloosheid van de politiek'. Hij vindt dat er in Den Haag 'veel te veel weg-met-ons-denken' heerst:

‘We hebben een vitale democratie. In Nederland interesseren ontzettend veel mensen zich voor politiek. Voor die alarmistische sfeer is er geen enkele reden.’

Goed zo! dacht ik toen ik dat las. En dat dacht ik in het kwadraat toen ik eind 2015 kennisnam van Gerard de Vries’ kritiek op de burgerparticipatierage:

‘Waar in bedrijven de middenlaag verdwijnt en steeds plattere organisaties ontstaan, zou ook in de samenleving de leemlaag van de politiek zo veel mogelijk moeten verdwijnen. Als iets ons niet bevalt, starten we wel een Facebook-groep. Een paar muisklikken later hebben we een bottom-up burgerinitiatief. Echt, we weten zelf wel wat er hier en nu moet worden gedaan, “wij wonen namelijk hier”. Bestuurders, ambtenaren, politici: maak plaats, geef ons de ruimte. Verlos ons van de politiek.’

Wat verderop in zijn stuk schrijft deze emeritus-hoogleraar wetenschapsfilosofie:

‘Politici worden geacht de meningen, belangen of waarden van hun kiezers te representeren. De rol die hen wordt toebedeeld is die van doorgeefluik. En in die rol stellen ze hun kiezers keer op keer teleur. De kiezer herkent zich niet in wat de afgevaardigde namens hem zegt en besluit. Daarop valt echter slechts één reactie te geven: allicht niet! Als een veelheid van meningen, belangen en ervaringen moet worden omgevormd tot een gezamenlijk te dragen besluit, moet die verscheidenheid vertaald, verplaatst, bijeengebracht en present worden gemaakt. Als de output van een politiek beraad gelijk is aan de input, is er niets bereikt. Ook politici staan [net als wetenschappers] voor de taak iets nieuws verzinnen – een eenheid te

smeden die nog niet bestond. Net als wetenschap draait ook politiek om innovatie. Ook hier kost dat tijd, moeite, werk, en inventiviteit. Wie denkt dat werk kort te kunnen sluiten is al snel een dwingeland die zijn eigen kortzichtigheid voor transparantie houdt. Dát is de blinde vlek van degenen die ons van de politiek willen verlossen: zij misken – dat politiek werk vereist – het werk dat nodig is om een veelheid tot een eenheid te smeden en daarvoor voldoende draagvlak te vinden.’

De Vries, die naast zijn universitaire werk lange tijd rondliep in Den Haag als lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), somt vervolgens op wat een politicus in huis moet hebben wil hij/zij van dat werk iets terecht kunnen brengen. De lijst is niet bepaald kort. Zo noemt hij onderscheidingsvermogen en een goed geheugen, zelfbeheersing, gepassioneerd kunnen spreken over een zaak, stapels rapporten en stukken kunnen doornemen, in staat zijn te luisteren naar zeer uiteenlopende bijdragen van zowel direct betrokkenen als deskundigen en dat alles in samenhang kunnen bezien. Maar ook moet hij/zij beschikken over alertheid en flexibiliteit, zitvlees, incasservermogen, geduld, de kracht om koers te houden en ‘de moed die nodig is om je werk te blijven doen in een mediastorm’.

‘Politiek bedrijven is een ambacht. (...) een ondankbaar vak (...) dat meer respect verdient’,

is dan ook de boodschap van De Vries.³⁰ Spontaan stuurde ik hem een complimenterende mail, zo welkom vond ik dit geluid, zo meesterlijk vond ik zijn impliciete lesje in nederigheid aan het adres van degenen die denken: ‘ik doe het zelf wel even’ en/of: ‘weg met die lui in Den Haag’. Hopelijk vonden meer lezers van zijn stuk dat ‘verlost’ willen worden van de zogenoemde

verticale politiek iets is om toch nog eens over na te denken. Maar vooralsnog wordt dat niet gedaan door de PVV en populistische partijen elders in de wereld, die mensen wijsmaken dat ze beter kunnen stemmen op politici die wél doen wat 'zij' willen. Populisten doen alsof een eenvoudige wereld mogelijk is en er een eenduidig 'wij' bestaat. Terwijl we altijd te maken hebben met een verdeeld wij waarvan de losse leden (via volksvertegenwoordigers) als het goed is bereid zijn altijd maar weer argumenten te wisselen en compromissen te sluiten.

Over 'verlossing van politiek' wordt zoals we zagen in veel gevallen óók akelig lichtvaardig gedacht door fans van 'zelforganisatie' binnen en buiten ambtelijke organisaties, 'stadmakers' (zzp'ers in ruimtelijke kringen vooral) én de overheid die 'burgerinitiatieven' aanjaagt. Deze *do-it-yourself*-adepten miskennen dat steden fatsoenlijk inrichten niet iets is dat 'burgers' en masse willen, laat staan kunnen. En de enkelingen die het wél wensen en hun kans nu schoon zien: wie representeren die eigenlijk en waar leggen zij verantwoording af?

Wat een raar en vooral riskant idee is het toch dat de samenleving in democratisch én sociaal opzicht zou opknappen van 'minder politiek'.

Want welbeschouwd is de representatieve democratie een even hartverwarmende als slimme wijze (maar net hoe sentimenteel of rationeel men zich wil uitdrukken) om duurzaam te verkeren met miljoenen anderen. Zij is een bindmiddel bij uitstek. Zij is, nog weer anders gezegd, een beproefde (en door mensen die er geen ervaring mee hebben felbegeerde) methode om tegen de klippen op enige orde te scheppen en problemen op te lossen in een wereld die van vele werelden aan elkaar hangt. Zij, de parlementaire democratie, bestaat om geen andere reden dan dat democraten (wij dus) bereid zijn te leven met complexiteit, diversiteit, onvolmaaktheid, onalwetendheid.

BROMMERS.

OF: DE LEEGTE VAN HET COMMUNITARISME

Kortgeleden liep ik zoals zo vaak op een rustig moment door het fijne Noorderplantsoen bij mij om de hoek, aan de westkant van de binnenstad. Voor Groningers uit alle hoeken en gaten (dat is onderzocht) is het een bron van wat ik zelf zie als veelzijdig sociaal-individueel vertier. Tevens is het een bron van biomassa. En in een oude kruiddwinger huizen vleermuizen (het plantsoen is een getransformeerde vestingwal; grachten werden vijvers; daaraan liggen op warme dagen tientallen meisjes in bikini te zonnebaden, terwijl op de winterdag hele families er, al even oer-Hollands, op schaatsen).

Op een van de bankjes langs een van de gele zandpaden zat een mannelijke twintiger. Naast hem een brommer. Nog geen tien meter verderop: precies hetzelfde beeld. Bankje, jonge man, brommer ernaast. Hoewel ik het een geestige aanblik vond, flitsten even de woorden *Bowling alone* (bowlen in je uppie) door mijn hoofd: de titel van een boek over de teloorgang van sociale verbanden in Amerika. Aanschouwde ik hier dan toch de vermeende fragmentatie van onze samenleving in optima forma? Bindt zelfs een passie voor brommers (jonge) mensen niet meer? Leven we alleen nog naast elkaar, in plaats van werkelijk samen, zoals eurocommissaris Frans Timmermans de stand van zaken in dit land eind 2015 typeerde in *Broederschap. Een pleidooi voor verbondenheid?* ('Zoeken naar wat ons verbindt, is van levensbelang geworden', schrijft Timmermans mij veel te dramatisch. Maar de PvdA-politicus, die bijzonder genoeg tijd vond om zijn analyses en idealen op toegankelijke wijze te noteren, zegt ook beharzenswaardige dingen. Dat de samenleving zichzelf zou kunnen 'runnen', vindt hij onzin: 'Zeker bij de dringende en onvermijdelijke omschakeling naar een duurzame samenleving zal het uiterste worden geleverd van de ordenende en transformerende capaciteit van overheden op alle niveaus:

lokaal, regionaal, nationaal, Europees, mondiaal. Dat die overheden onvoldoende kunnen rekenen op steun en vertrouwen bij hun mandatarissen, de burgers, is het enige echte en veruit het grootste struikelblok waarvoor deze generatie – en de volgende – zich geplaatst ziet.’³¹⁾

Ik zag het ‘eenzame’ Martin Parr-achtige beeld van het Noorderplantsoen met die twee brommerbezitters al voor me, als ‘pakkende’ illustratie bij het zoveelste krantenartikel over de sociale ontbinding die ons land zou teisteren. Maar mij zegt deze scène eerder iets anders. Zo lang er individuen rustig op bankjes komen zitten in een prachtig park terwijl gelijktijdig peuters, zwervers, moslima’s, stellen van alle leeftijden, mensen in een rolstoel, studenten en pubers hier rondwandelen, skaten, hardlopen, eenden voeren, basketballen, in bomen klimmen, elkaar wel of niet groeten, is er samenhang – en hoop.

Hoewel u niet moet denken dat het alleen maar een pretje is, zo’n plantsoen. Op warme dagen/avonden haalt menig een in z’n hoofd om er te gaan bbq’en (samen eten ‘verbindt’, zeker; maar oh de fantasieloosheid van veel vlees eten met z’n allen). De ganzen in het park vinden dat geroosterd bere-interessant. Bang om zich te branden lijken die brutale beesten niet te zijn. Ondertussen moeten direct omwonenden (zelf woon ik net buiten die zone) tot diep in de nacht de ramen gesloten houden wegens Rook & Rumor. Om nog maar te zwijgen over de onbeschrijflijke rotzooi die de volop van het leven genietende Groninger in ons aller plantsoen achterlaat. Lekkere burgers.

Terug naar het wél aangename vertier in het park, dat ruimschoots de overhand heeft.

In de prominent geplaatste zaterdagse columns van Bas Heijne, de medewerker van *NRC Handelsblad* die al eerder in deze brief ter sprake kwam, gaat het nooit over uw ‘beschavende werking’ van fijne straten en parken, waarover denk ik bijna elke Nederlander wel kan meepraten. Nee,

in het universum waarover Heijne elke zaterdag verhaalt, dreigt ook het laatste restje sociale samenhang elk moment te verdampen.³²⁾ Ook over ‘de politiek’ is hij uitermate negatief. Wat ziet hij wat ik niet zie? Of ziet hij juist iets níet? Onlangs verschenen zijn columns in boekvorm onder de titel *Een waanzinnig gaaf land*, ontleend aan een uitspraak van premier Mark Rutte, die naar het oordeel van de auteur uitblinkt in ‘leegte’. ‘Dat zogenaamd gave land bestaat uit vervreemde eenlingen die volgens Heijne in geen enkel opzicht meer een gemeenschap of samenleving vormen. De overheid en de markt hebben steeds meer taken overgenomen die vroeger door kleine gemeenschappen werden gedaan. Het gevoel van maatschappelijke samenhang, van gemeenschap, is “uitgehold”: “Alle populistische politiek, links en rechts, gaat [aldus Heijne] precies daarover”’, zo vatte *Vrij Nederland*-recensent Carel Peters de teneur van de bundel op 15 maart 2016 samen. Pakken we een tekst van Heijne zelf erbij, dan lezen we:

‘Ze zien het niet. Samenhang, samenleving, gemeenschap – wat hebben wij in dit land met elkaar te maken? Wat zijn we elkaar verplicht, wat zijn we elkaar verschuldigd? Dat zijn de grote vragen die het politieke establishment stug blijft negeren – en het verklaart de groeiende weerszin zowel op links als op rechts. Het zijn de vragen die in het hart van de gevestigde politiek moeten worden teruggebracht.’

Ook schrijft hij zinnen als:

‘Links heeft de afgelopen jaren een akelig soort smetvrees ontwikkeld voor moraal en identiteit.’

‘Een algemeen verhaal over het algemeen belang ontbreekt.’

‘De taal van de cijfers is de enig overgebleven gemeenschappelijke taal.’

[Het geloof in] ‘het systeem wankelt links en rechts’; ‘de antidemocratische sentimenten jagen door de samenleving.’

Toe maar. Het is bij Heijne nog net geen oorlog, maar de situatie in het land is wel bloedlink geworden. ‘Wanneer kritiek geen echte kans krijgt, blijft alleen woede over’, aldus de columnist. Alleen PvdA-minister Asscher heeft ‘begrepen dat een hedendaagse sociaaldemocraat een gemeenschapsdenker moet zijn’. Andere politici komen niet verder dan ‘zielloos pragmatisme’. De door en door gemotiveerde Diederik Samsom moest van Heijne in maart 2016 al opstappen (‘ga weg’). Van bijvoorbeeld de eerdergenoemde even bevlogen als intelligente voormalig GroenLinks-leider Femke Halsema en haar opvolgers schijnt hij nooit gehoord te hebben. Zoals hij ook negeert dat de andere (traditionele) politieke partijen eveneens heus nog ideeën hebben over de inrichting van de samenleving en daarbij het oor (al dan niet via de ambtenarij) geregeld te luisteren leggen bij mensen in specifieke probleemsituaties, de adviesraden van de regering, overige deskundigen, de vakbonden, andere belangenorganisaties, het bedrijfsleven – zij luisteren zich suf, stel ik me voor. Dat verschillende kabinetsleden en parlementariers de zogenaamde stem des volks Geert Wilders regelmatig krachtig (al moet het nog krachtiger) weerspreken: ook dat laat Heijne buiten beschouwing. Net als het feit dat Nederlanders in ruime meerderheid vertrouwen hebben in ons staatsbestel en in elkaar, tevreden zijn met hun leven en in steeds mindere mate moeite hebben met ‘vreemdelingen’ en islam.³³

Waar Heijne ons aller smachten naar gemeenschap voortdurend in herinnering roept, vraagt Carel Peters zich in zijn recensie terecht af ‘of er in het algemeen wel te weinig gemeenschap is in

Nederland. Miljoenen mensen kijken vaak als één gigantische familie naar dezelfde televisie-uitzendingen. Bij allerlei nationale acties ontstaan spontaan gemeenschappen, alsof ze hebben gewacht om weer te voorschijn te komen. En juist de mensen die zo nadrukkelijk protesteren, blijken in hun buurt een hechte gemeenschap te vormen. Dat de emoties zo vaak hoog oplopen bij protesten, bijvoorbeeld als het gaat om asielzoekerscentra, kan, afgezien van slechte communicatie van de overheid, ook aan korte lontjes en kortzichtigheid liggen.’

Maar Heijne beleeft ons land toch echt anders:

‘De burger voelt het gemis aan verbondenheid en kijkt vragend naar de politiek, die geen goed antwoord heeft en de bal vervolgens terugspeelt – waardoor de burger zich steeds onverzoenlijker opstelt, waardoor de politiek geneigd is zich nog verder in zijn eigen bubble terug te trekken en alles onderling te regelen, terwijl men onderwijl de burger steeds meer ziet als in wezen onbestuurbaar en ten diepste onredelijk. De burger voelt zich op zijn beurt nog meer in de steek gelaten en maakt het zich onbegrepen voelen tot zijn identiteit, waardoor het misverstand groter en groter, de kloof dieper en dieper wordt.’

Heijne ziet in de Nederlandse samenleving overigens ook een ‘midden’ van goedwillende, redelijke burgers. Maar dat is in zijn optiek ‘de zwijgende meerderheid’. Over deze medemensen (laat staan over hun alledaagse, op tal van manieren met elkaar verweven bezigheden) horen we hem vrijwel niet, gefocust als hij is op ‘de boze burger’. Zowat met de week groeit in zijn columns hun ‘haat’, ‘agressie’, ‘rancune’, ‘gekrenktheid’. Niet dat de columnist dit mooie gevoelens vindt, laat staan dat hij de politici (lees Wilders c.s.) die deze emoties ‘exploiteren’ vindt deugen. Maar hij begrijpt die gevoelens maar al te goed. Te goed, als u het mij vraagt.

Ondertussen wordt jaar in jaar uit niet of nauwelijks duidelijk wat het samenbindende verhaal waarnaar Heijne bij politici onvermoeibaar hengt, zou moeten behelzen. Gek genoeg gaat hij maar niet over tot een concrete invulling ervan, laat staan dat hij kan uitleggen wat de lezer moet met termen als 'eigenheid' en 'identiteit'. Ook voor Vrij Nederland-recensent Carel Peters blijft duister wat Heijne nou eigenlijk wil:

'De invloed van Frans Kellendonk op Heijne doet zich in deze columns uitgesproken gelden: Kellendonks klacht dat de samenleving was verstoken van enig "transcendentiaal verband" keert bij Heijne terug in zijn verlangen naar een nieuw soort gemeenschap, een culturele samenhang, waarin gebroken wordt met het individualisme, althans: het woord valt niet meer. De vraag is of daarmee het kind niet met het badwater wordt weggegooid.'

Voor de duidelijkheid: ik zie in Bas Heijne ook een bondgenoot. Hij heeft weinig op met pleidooien voor vergaande zelforganisatie van de samenleving en hekelt de 'ondergangshysterie' van ultrarechtse denkers, evenals het denken over andere individuen in te algemene termen, alsof anderen louter vertegenwoordigers zijn van een bepaalde groep burgers – op die manier is er volgens hem geen echt contact mogelijk. Maar zelf bezigt Heijne ook heel algemene, plumpe woorden en stort hij over zijn lezers graag onheilstijdingen uit. De hoofdbron waaruit hij put voor zijn zwartgallige kijk op hoe we in Nederland samenleven, zijn bepaalde sites op internet. 'Zodra ik online ga, suist de woede en weerzin me om de oren', is een typische Bas Heijne-zin. Bijna grappig is het dan ook dat hij op 14 november 2015 in zijn vaste column rapporteert:

'Ik dacht dat ik gek was – terwijl het nieuws in Nederland overheerst werd door scheldende meutes met hysterische spandoeken, sociale

media nog dagelijks ontploffen van woede en uitwaaien in honderd tinten gekwetst en beledigd, viel mij op straat steeds vaker op hoe vriendelijk iedereen is. Huh? (...) "Konden we de media maar een week uitzetten." Dat zegt de gevierde Amerikaanse schrijfster Marilynne Robinson deze week tegen Barack Obama, in een mooi tweegesprek dat *The New York Review of Books* afdruckte. Robinson worstelt met hetzelfde ongemak – tijdens signeersessies ziet de schrijfster een heel ander Amerika dan in de media. Ze ontmoet louter mensen die zich wel degelijk verantwoordelijk voelen voor de samenleving waar ze deel van uit maken.'

Heijnes conclusie is dat Robinson 'te sentimenteel en onwerelds' is. Het is mooi meegenomen dat het onderlinge 'respect' in de samenleving lijkt toe te nemen. Maar daarmee is 'vertrouwen' hebben in een ander nog lang niet terug. Zo redt hij zich opnieuw met tergend onprecieze woorden uit z'n oppervlakkige kijk op samenleven. Het kan niet waar zijn, wat hijzelf en anderen met eigen ogen signaleren. Onder wie bijvoorbeeld ook zijn collega-(NRC)-columnist en parlementair journalist Tom-Jan Meeus. Die schreef op 10 maart 2016 in een column met de titel 'Hoe volkswoede een trucje wordt':

'Ik weet niet hoe het u vergaat – maar de meeste mensen die ik ontmoet zijn niet woedend. Ze hebben soms de pest in. Ze klagen. Ze kijken wel eens bozig. Maar woedend? Ik zie het ook niet als ik soms 's avonds rondhang op de publieke tribune van de Kamer. Wat dan vooral opvalt, is de ijver waarmee mensen politiek volgen. Het maakt ze niet erg gelukkig. Er hangt vaak stille teleurstelling om ze heen. Maar woede, echte woede, de vlammeende reaguurderswoede van het internet, heb ik nog nooit bij ze aangetroffen.'

Heijne is aanhanger van het communitarisme (gemeenschapsdenken), een stroming die sinds eind vorige eeuw steeds populairder is geworden binnen de Nederlandse politiek en daarbuiten. Gerard de Vries zegt daarover in zijn mooie boek *Zeppelins*: 'Het communitarisme maskeert politieke verschillen door ons een kader van basiswaarden voor te houden die serieuze mensen met elkaar zouden behoren te delen.' Maar volgens de filosoof helpt de roep om 'waarden' ons niet verder, als we prettig willen samenleven. Waar het op aan komt, is kunnen leven met pluralisme: 'Meer dan sceptisch geloof in het parlement, het vermogen om compromissen te sluiten en om kritiek uit te oefenen en te accepteren hebben we niet nodig.'³⁴

GEZOCHT: 'TYPISCH FRIES'

In 2010 interviewde ik voor *Noorderbreedte* de vormgever van dit tijdschrift, dat tweemaandelijks impressies van Groningen, Friesland en Drenthe biedt, in woord en beeld, naast beschouwingen over vroegere en actuele ontwikkelingen op het gebied van stad, platteland, natuur, landschap. Ik laat u het verhaal in zijn geheel lezen, omdat Jelle mooie en grappige dingen zei over 'identiteit', en daarmee laat merken dat hij begrijpt wat kunnen omgaan met pluralisme inhoudt.

Als Jelle Post naar buiten keek, vroeger, vanuit zijn ouderlijk huis in het Friese Hallum, zag hij de kaarsrechte Waddendijk, met daarop het tempeltje van Ids Willemsma, een kunstwerk. Hij keek ook graag mee als zijn broer aan tafel bezig was met werktekeningen voor verpakkingsmateriaal van wafels uit de plaatselijke koekjesfabriek – hun vader was daar commercieel directeur. Hij ontdekte hierdoor hoe mooi lijnen en letters zijn. 'Door streepjes te verbinden, krijg je letters die iets betekenen. Ik denk dat ik dat magisch vond, als kind', vertelt de vormgever.

In Hallum was 'rust rechtsaf' (de dijk, de kwelder, het Wad) en 'drukte linksaf' (de bewoonde wereld). Bosjes waarachter gevaar zou kunnen schuilen waren er niet, de ruimte was open. Word je als mens van zo'n landschap rechtlijnig of juist ruimdenkend? Puur, naïef? En stel, je gaat iets kunstzinnigs doen. Krijgt dat werk dan ook die trekken? Trekken van de eigenschappen van het land? En zijn dat dan typisch Friese trekken? Tamelijk onzinnige vragen, vindt Post. Toch zei hij ja, toen de organisatie Keunstwurk uit Leeuwarden hem in 2009 vroeg na te gaan of er zoiets bestaat als een Friese culturele identiteit. Post: 'Ik dacht: wat interesseert mij dat nou. Maar ik dacht ook: laat ik het dan maar eens onderzoeken, wie weet zie ik iets over het hoofd.'

Hij ging (samen met Kie Ellens) praten met zestien mensen, onder wie de architecten Bauke Tuinstra, Nynke-Rixt Jukema en Gunnar Daan, meubelmaker Gjalt Pilat, kunstenaars Machiel Braaksma en Anne Feddema, vormgevers René Knip en Gert Jan Slagter. De interviews zijn te beluisteren via www.bagaazje.nl. De bedoeling was dat bezoekers van de site ook hun zegje over het onderwerp gingen doen. Maar het bleef erg stil. Het viel de ondervraagden niet mee, zegt Post, het verband tussen Friesland en hun artistieke stijl helder te krijgen. Zijn conclusie luidt dan ook dat Friese kunstenaars 'wel bepaalde dingetjes' gemeen hebben, 'een soort nuchterheid en pragmatisme'. Maar 'het gaat te ver om dat typisch Fries te noemen. En waarom zou je dat ook niet gewoon in het midden laten? Mysterie is ook belangrijk.' Zijn eigen werk vindt hij trouwens helemaal niet nuchter maar juist 'uitgesproken'. Nee, hij heeft er definitief niets mee op, met 'typische bijzonderheden' benoemen. 'Wat volgens mij nog het meest typische van Friesland is, is dat ze zo graag willen weten wat nou echt typisch Fries is. Ze zijn altijd maar op zoek naar het "unique selling point" van Friesland, naar iets wat hen verbindt. Een soort grond voor een gemeenschappelijk doel of misschien zelfs een vijand.'

Mij interesseren juist verschillen tussen mensen veel meer.'

'Er zit een boel diepte in het op het eerste gezicht vlakke Friese land. Dat moeten we elkaar en de wereld laten zien.' Op deze uitspraak van de toenmalige Friese cultuurgedeputeerde Jannewietske de Vries reageerde Post met een relativerende omslagtekening voor het Friese literaire blad *Ensafh*. Die toont letterlijk, langs een meetlat, de 'hoogtepunten' van de provincie: een kerk, de scheve Oldehove in Leeuwarden, Fries stamboek-vee, een kop-hals-rompboerderij.

Martin Bril zei het ooit al in *Noorderbreedte*: Friezen zijn behoorlijk 'zelf-feliciteerderig'. Dat mag, zegt de vormgever. 'Het is prachtig in Friesland. Maar ergens anders is het ook prachtig.'

Tot zover Jelle Post. Dat mensen weleens nadenken over 'identiteit', vind ik overigens niet per se overbodig. Ik heb daar eerder dit over geschreven: 'Kennelijk hebben mensen behoefte te benoemen wat de ene plaats anders maakt dan de andere. Daar kunnen diverse redenen voor zijn, zoals de wens een gebied, een stad, een hele provincie "op de kaart" te zetten, te "vermarkten". De vraag kan ook ingegeven worden door wetenschappelijke belangstelling. Hoe is een gebied ontstaan, en door welke kenmerken onderscheidt het zich van andere gebieden? Welke ontwikkelingen werden daardoor mogelijk of juist bemoeilijkt?

Een ander motief om stil te staan bij het speciale van een gebied is de behoefte je op een of andere manier verbonden te weten met een omgeving. Een mens is tenslotte altijd en alleen iemand in relatie tot de wereld. Het is daarom niet vreemd dat hij hetgeen hem omgeeft wil aanduiden, een naam geven, leren kennen. Dat proces van eigen maken wordt complexer naarmate je de "leefwereld" ruimer opvat. Anders gezegd: het is gemakkelijker je te identificeren met een kleine eenheid omgeving – hoe kleiner, des te tastbaarder. Tegelijk geldt echter nogal eens: hoe kleiner, des te benauwder. Hoe dan ook heeft iedereen vertrouwde "beelden" nodig om betekenisvolle

betrekkingen te kunnen onderhouden met de buitenwereld. Waarschijnlijk leert iedereen in zijn leven specifieke plaatsen (en mensen) kennen die sterk medebepalen hoe hij zich voelt in de wereld. Zulke plaatsen geven mensen kleur en mensen geven zelf ook kleur aan plaatsen, dat is een universeel gegeven.

Bedenklijk wordt het als een gebiedsverhaal de collectieve verbondenheid van bewoners met "hun" ruimte voorop stelt. De unieke relatie die elk mens met zijn omgeving, de wereld heeft, wordt dan uit het oog verloren. En ook moet de hang naar geborgenheid er niet toe leiden dat we het toeval-lige karakter van onze wortels vergeten.'³⁵

SCHIPPEREN, SCHIPPEREN, SCHIPPEREN

Nogmaals: juist linkse bestuurders (zoals in Groningen) beseften altijd goed dat een mens een thuis nodig heeft, een fatsoenlijke woning in een leefbare buurt en een economische basis. Dat houdt mensen immers *in the mood* voor het (samen)leven. Net als privacy!

Over dat laatste schreef Hans Harbers, een socioloog/filosoof en flamboyant debatleider hier in de stad, in 2009 een stuk voor *Noorderbreedte*. Het kreeg als titel 'De stadswijk. Schipperen tussen intimiteit en anonimiteit'. Aanleiding voor dit betoog was een in die jaren op Nederlandse probleemwijken gerichte aanpak, berustend op bevordering van sociale cohesie – een beleid dat zoals gezegd ondertussen overal gemeentebreed is uitgerold.

Hadden de bedenkers hiervan Hans' stuk maar even gelezen en ook uw boek en zoveel andere publicaties over 'de wijk' waaruit blijkt dat je moet uitkijken met mensen verbinden.

Hans Harbers schreef dit:

'Sociale cohesie wordt bijna altijd gezien als iets positiefs – iets wat je na moet streven. Maar laten we niet vergeten dat er ook een

teveel aan sociale cohesie kan zijn. Denk aan gesloten kerk- of dorpsgemeenschappen. Aan de maffia of een jeugdbende – daar treft men nog eens sociale cohesie aan. Maar dat wordt kennelijk niet bedoeld. Daarmee samenhangend: sociale cohesie wordt vaak verbonden met gemeenschappelijkheid – met de vorming van een gemeenschap. In zo'n opvatting van sociale cohesie draait het vooral om interne groepsbinding. Maar niet zelden gaat dat ten koste van bindingen tussen groepen.

Behalve het idee van sociale cohesie is ook het concept (stads)wijk zelf niet onomstreden. Al in 1955 schreef de onlangs gestorven socioloog J.A.A. van Doorn een kritisch stuk over de wijk als integratiekader. In een moderne samenleving, aldus Van Doorn, krijgen bindingen tussen mensen niet meer primair ruimtelijk gestalte (dorp, wijk, buurt, straat), maar op basis van functies (werk, vrije tijd, familie, vrienden). En die functies bevinden zich op steeds andere plaatsen. Territoriale integratie heeft plaats gemaakt voor functionele integratie, waarmee de wijk als sociale eenheid op de achtergrond is geraakt, zo concludeert Van Doorn tegen de toenmalige hoofdstroom van wederopbouw- en wijkgemeenschapsdenken in. Zijn punt is een halve eeuw later actueler dan ooit. Globalisering, toenemende mobiliteit, nieuwe informatie- en communicatietechnologieën zoals televisie en internet hebben ons nog veel meer dan in 1955 losgerukt uit territoriale verbanden. Onderzoek bevestigt dat: steeds minder mensen hebben nog wat met de wijk als sociale eenheid – zoals vroeger de volksbuurt of arbeiderswijk. Pleidooien voor het behoud daarvan, met alle vermeende gezelligheid van dien, krijgen dan ook een steeds nostalgischer karakter.'

Al meer dan dertig jaar woont Hans Harbers nu in de Damsterbuurt in Groningen – schuin achter de huisartsenpost. Naar alle tevredenheid:

'Het buurtje bestaat voor een deel uit koopwoningen – daarin wonen vooral gezinnen met kinderen, soms de deur al uit, maar ook alleenstaanden. Het andere deel wordt verhuurd: op de begane grond veel medische indicaties en bejaarden, op de eerste etage eenpersoonshuishoudens, en op de tweede etage samenwonende yuppen. Een ideale combinatie – van alles wat. Een ieder gaat zijns of haars weegs. De contacten zijn hartelijk, maar op gepaste afstand. Een eenheid in verscheidenheid. Laat dat vooral zo blijven.'

Dit is u natuurlijk uit het hart gegrepen. Niet alleen noemde u saamhorigheid een 'misselijkmakend' gedateerd ideaal, u schreef ook:

'De eis dat er veel gedeeld moet worden, drijft stadsbewoners uiteen.'

En toch.

Toch heeft de overheid besloten dat we als burens *closer* moeten worden en allerlei sociale voorzieningen voortaan zelf in de lucht moeten houden (tot psychische bijstand aan toe), terwijl ook in de planologie de weg is vrijgemaakt voor zelfbedacht en gezamenlijk te realiseren en te onderhouden 'rood' (dingen van steen) en 'groen'. De aanname dat de meeste burgers tegenwoordig allerhande maatschappelijke taken zelf/gezamenlijk willen en kunnen vervullen, heb ik echter nog nergens overtuigend onderbouwd gezien. Integendeel, bij experimenten blijkt telkens weer (en op basis van honderden jaren samenleven weten we drommels goed) dat een regisserende overheid niet gemist kan worden.³⁶ Zo was de conclusie van een artikel dat ik schreef over een proef met burgerparticipatie in het Groningse dorp Ulrum:

““Doe-het-zelfen” van burgers blijkt in Ulrum net als bij veel andere sociale initiatieven maar gedeeltelijk aan de orde. “Positief en constructief meewerken aan het beleid van de gemeente De Marne”, zo vatten de deelnemende bewoners hun taak zelf op, aldus een dorpsdocument. Dit laat er geen misverstand over bestaan dat zelfs bovengemiddeld actieve burgers verwachten dat een “hogere laag” de leiding neemt. Samenleven zoals samenleven bedoeld is. Als het al zo is, dat Project Ulrum 2034 dát laat zien, dan is het bij de gratie van drie dingen die in de huidige tijd van financiële krapte en drukke levens niet vanzelfsprekend zijn: dat bepaalde burgers zich structureel kunnen en willen inzetten voor het dorp, dat er geld is uitgetrokken voor een professionele begeleider/verbinder, en tot slot: dat provincie en gemeente nauw volgen wat er gebeurt, ruime financiële middelen verschaffen en de eindverantwoordelijkheid dragen. De overheid verdween niet echt uit Ulrum [zoals het even leek]. Integendeel: ze was waarschijnlijk nog nooit zo betrokken.”³⁷

Deze constatering strookt met wat Evelien Tonkens (hoogleraar op het gebied van actief burgerschap) zei in de Socrateslezing die ze in november 2014 uitsprak:

‘Als de overheid zich terugtrekt participeren mensen juist minder.’

Tonkens heeft nóg een reden het kabinetsbeleid van de achterliggende jaren te hekelen:

‘De participatiesamenleving geeft verbetering van grootschalige formele arrangementen [instituties, organisaties] op en legt alle vertrouwen in de informele sfeer. Die gaat ons ongetwijfeld teleurstellen; in de informele sfeer krijgen corruptie, nepotisme,

ongelijkheid en willekeur namelijk alle kansen, weten we al sinds Max Weber. Om die te bestrijden is de bureaucratie uitgevonden. Die biedt controleerbare procedures, gelijke behandeling zonder aanzien des persoons, en duidelijke handhaafbare regels. Natuurlijk, de bureaucratie is ook traag en kent een overdaad aan registratie, zeker in combinatie met markwerking. Dat is de afgelopen decennia te weinig verbeterd. Met de participatiesamenleving wordt die verbetering opgegeven.’³⁸

Bij het overhevelen van (lokale) overheidstaken met bijbehorende beslismacht en budgetten aan per definitie wankel en niet op hun daden aanspreekbare kleine gemeenschappen is de individuele burger trouwens in veel gevallen niet eens gebaat. Want wie onderhoudt de boomgaard in het nieuwe wijkje als het aanvangsenthousiasme van de groencommissie taant of als de enige bewoner met groene vingers (en genoeg tijd) verhuist? Om nog maar te zwijgen over de privatisering van de openbare ruimte die het gevolg is van zeggenschapsoverdracht. ‘Eigenaarschap’ is namelijk het toverwoord in de doe-democratie: burgers worden samen met andere burgers ‘eigenaar’ van hun buurt, ze kunnen ermee doen wat ze willen. De stad is straks dus niet meer van iedereen maar opgedeeld in eilandjes, koninkrijkjes van toevallige bewoners. Hoezo ‘verbondenheid’? Maar ook met de onderlinge contacten van buurtbewoners loopt het niet altijd goed af, zoals u, Gert-Jan Hospers en Hans Harbers al voorspelden. ‘Samen de buurt doen, nee dank u’ was bijvoorbeeld de kop boven een reportage in *de Volkskrant* (11 augustus 2014) over de Mickey Mousestraat, een van de toen ‘zeker vijf buurten in Almere die een procedure zijn begonnen om de verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte terug te geven aan de gemeente’. De bewoners van 67 huizen in de Stripheldenbuurt zijn op dat moment verantwoordelijk voor een binnentuin, de verlichting, de

bestrating en de riolering van hun woonblok. Deze ‘gezamenlijkheid’ die – daar gaan we weer – de sociale cohesie moest bevorderen, heeft ‘vooral tot burenconflicten, hoge kosten en hoofdpijn’ geleid. Elders in het *Volkskrant*-stuk gaat het over de bewoners van de Sabapier, eveneens in Almere. ‘Die zijn er klaar mee dat ze verantwoordelijk zijn voor de waterkwaliteit in hun omgeving’, aldus de verslaggeefster. Verantwoordelijk, niet alleen voor het douchen van de buurman, maar ook al voor de waterkwaliteit? Mijn hemel.

DE GROTE STAD ALS GEHUCHT

In tijden van afkeer van ‘de globalisering’ en ‘de elite’ gaat de wijdverbreide obsessie met ‘gemeenschap’ gepaard met een opmerkelijk nieuw beeld van de stad, vindt u niet? In de afgelopen eeuw gold die stad als werelds, als motor van vernieuwing/vooruitgang en als een veelzijdige, fijn vertakte omgeving voor persoonlijke ontplooiing, met alle intermenselijke vreugden en ongemakken van dien. Dat alles is een grote stad inderdaad – nog steeds. In het buurtgerichte denken echter, verschijnt de stad eerder als gehucht, als een overzichtelijke plek waar door ‘zelfredzame’ bewoners ‘echt’ wordt samengeleefd.

In Groningen bracht de gemeente in november 2016 haar nieuwe wijkenbeleid zonder blikken of blozen aan de man via de kreet ‘Stadgers aan de macht’. Daaruit blijkt pijnlijk hoe weinig zij in de gaten heeft dat grootscheepse burgerparticipatie juist ontwrichtend kan uitpakken.³⁹

Geachte mevrouw Jacobs, ik stop maar eens. Ik wilde laten zien dat het de vraag is of het klopt: dat er te weinig sociale binding zou bestaan, dat de ‘gewone’ m/v het op elk gebied beter weet, dat het algemeen belang gediend is met het verg(r)uizen van professionele politiek, dat we gesust kunnen worden: ‘Nee stil maar, je bent geen wereldburger.’

Ik wilde zeggen dat niets het hele verhaal is, en niemand ‘hetzelfde’. Een samenleving van vrije en sociale burgers herken je dan ook aan ruimte voor verschil, níet aan geforceerde wij-concepten op basis van geografie of ‘gedeelde waarden’. Het probleem in Nederland, heb ik betoogd, is niet een zwak sociaal weefsel dat linksom of rechtsom ‘van onderaf’ versterkt zou moeten worden. Het probleem is dat nogal wat mensen lijken te vergeten dat de representatieve democratie ons enige zinnige collectieve houvast is.

Ik vond het heel aangenaam met u.

- 1 'Hoe dikwijls heb ik willen weggaan / vroeg in de grijze zomermorgen / wanneer de huizen in de stad / over hun slapende bewoners waken / als versteende moederdieren.' (fragment), in: *Hanny Michaelis. Een keuze uit haar gedichten* door J.J. Voskuil, Van Oorschot (2005).
- 2 *Dood en leven van grote Amerikaanse steden*, Jane Jacobs, Sun Trancity (2009); oorspronkelijk verschenen onder de titel *The Death and Life of Great American Cities* (1961, heruitgave The Modern Library 1993).
- 3 Ontleend aan een gelijknamig verhaal van Martin Bril, in: *Honderd omeletjes met roomkaas*, Stichting Noorderbreedte (2006).
- 4 'Tony snapt het niet', Xandra Schutte, in: *De Groene Amsterdammer*, 16 mei 2012.
- 5 'Het kan verkeren', Eberhard van der Laan, in: *Filosofen agenderen de stad*, Platform 31 (2015).
- 6 *Zeppelins. Over filosofie, technologie en cultuur*, Gerard de Vries, Van Gennep (1999), p. 64.
- 7 Vertaling van een passage uit *Dits et Écrits 1954-1988*, Michel Foucault, Édition Gallimard, Vol. 3 (1994), p. 540-541 (1994).
- 8 *Intimiteit onder de melkweg. Over poëzie*, Herman de Coninck, De Arbeiderspers (1994), p. 64.
- 9 Het woord 'herbeschrijving' ontleen ik aan *Zeppelins* van Gerard de Vries (zie noot 6), p. 74-75: 'Het is volgens [de Amerikaanse filosoof Richard] Rorty niet de taak van filosofen om een verdediging te leveren voor gevestigde manieren van spreken. Zij moeten juist experimenteren met vocabulaires, herformuleringen geven voor gevestigde denkbeelden, de taal verrijken.'
- 10 Variatie op de boektitel *Hoeveel globalisering verdraagt de mens?*, Rüdiger Safranski, Atlas (2003).
- 11 'Kabinetsstandpunt inzake doe-democratie' (brief van minister Plassterk aan de Tweede Kamer), op: www.rijksoverheid.nl, 9 juli 2013.
- 12 *Loslaten in Vertrouwen* (Raad voor het Openbaar Bestuur, 2012) *Vertrouwen in burgers* (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2012) en Kabinetsnota Doe-democratie (juli 2013). Ook Peter den Oudsten, burgemeester van Groningen, stelde in de *Volkskrant* van 8 juni 2015: 'De samenleving bestaat steeds meer uit mensen die zichzelf willen besturen'.
- 13 'Wie wil zich nu laten douchen door de buurman', Evelien Tonkens en Jan-Willem Duyvendak, in: *NRC Handelsblad*, 11-12 mei 2013.
- 14 *Niet buiten de burger rekenen. Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuw omgevingsbestel*, Sociaal en Cultureel Planbureau (2016)

- 15 Voormalig motto van de Rijksuniversiteit Groningen en een variatie daarop van emeritus RUG-hoogleraar Ton Schoot Uiterkamp.
- 16 Op haar website stelt Student en Stad: 'Het Gebiedsgericht Werken is erop gericht de actieve burgers meer zeggenschap te geven over de wijk en ze zelfs budgetten te laten beheren. () Helaas blijkt in alle wijken dat de actieve bewoners niet representatief zijn en ook geen legitiem orgaan zijn (ze zijn niet verkozen). Dit komt dus onder andere doordat jongeren niet (kunnen) worden betrokken. Wat Student en Stad betreft kan je vanwege het ontbreken van een legitiem dan wel representatieve wijkraad geen zeggenschap en budgetbeheer overhevelen als gemeente. Komende tijd wordt er wel geëxperimenteerd met deze vormen. We gaan in ieder geval nauwgezet volgen of en hoe jongeren betrokken worden hierbij. Wordt vervolgd!'.
- 17 'Hoe gemeenschapsverlangen wordt opgewekt in het Nederlandse wijkenbeleid', Mandy de Wilde, op: www.socialelvraagstukken.nl, 17 juni 2015. Zie ook *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*, Evelien Tonkens, Mandy de Wilde (red.), Van Gennep (2013).
- 18 zie *Tegen verkiezingen*, David van Reybrouck, De Bezige Bij (2013). Een goed commentaar hierop is het stuk 'Van Reybroucks politieke romantiek' van Dick Pels, in: *De Groene Amsterdammer*, 13 november 2013.
- 19 'Niemand wist waar het heen zou gaan', Annemarie Kok, in: *Binnenstad Beter. Een nieuw hart voor Groningen vanuit 24 gezichtspunten*, gemeente Groningen (1997).
- 20 zie 'Tijd voor beter nieuws', Ralf Bodelier, in: *De Groene Amsterdammer*, 18 mei 2016.
- 21 'In Doppio' is eerder gepubliceerd in *Noorderbreedte 2009-3*; ik schreef dit stukje t.g.v. de toekenning van de Groninger Persprijs aan fotograaf Reyer Boxem.
- 22 'Locatie wordt plek', Rik Herngreen, in: *84 biografen schrijven Biografie van de vaarweg Lemmer-Delfzijl*, Uitgeverij Noordboek 2006 (herpublicatie in *Noorderbreedte 2012-2*).
- 23 'Het was een dag' is eerder gepubliceerd in *Daar begint de poëzie. De 100 beste gedichten uit de Turingwedstrijd 2013*, Van Gennep (2014).
- 24 hierover schreef ik eerder en uitgebreider in 'Mijn grootste noorderling. Lolle Nauta's nuchtere kijk op identiteit', in: *Noorderbreedte 2012-2* en op www.annemariekok.nl.
- 25 *Politieke stukken. Een pleidooi voor kosmopolitisme*, Lolle Nauta, Van Gennep (2008), p. 44.
- 26 zie bijvoorbeeld *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*, Sociaal en Cultureel Planbureau (2014) en 'Participeren? We doen niet anders in dit land', Theo Schuyt, in: *NRC Handelsblad*, 23 november 2016.

- 27 zie 'Het begrip civil society' en 'Civiele praktijken', in: *Politieke stukken*, Lolle Nauta.
- 28 Pluche. *Politieke memoires*, Femke Halsema, Ambo/Anthos (2016), p. 260.
- 29 idem p. 145-150.
- 30 zie 'Polis zonder politiek?' in *Filosofen agenderen de stad*, Platform 31 (2015). Ook te vinden op www.ruimtevolk.nl.
- 31 *Broederschap. Pleidooi voor verbondenheid*, Frans Timmermans, uitgeverij Podium (2015), p. 39-40.
- 32 Mijn uiteenzetting van de opvattingen van Bas Heijne baseerde ik op diverse columns en een essay ('Nederland, niet langer verbonden') van zijn hand in *NRC Handelsblad* en op zijn boek *Moeten wij van elkaar houden. Het populisme ontleed* (2011) dat ik besprak in *Noorderbreedte* (zie noot 24).
- 33 'Groeit islamofobie is een mythe', Floor Rusman, in: *NRC Handelsblad*, 11 december 2015. Een dik rapport van het SCP 'stapelt nuance op nuance', aldus dit artikel.
- 34 zie 'Liever een waardenloze democratie' in *Zeppelins*, p. 52-67.
- 35 Fragment (bewerkt) uit: 'Wel/niet geheel een zoon/ dochter van Groningen, Hallum, Assen, het Bildt, Borger, Grootegast', in: *Noorderbreedte* 2010-4.
- 36 zie bijvoorbeeld 'Wijkteams missen historisch besef', Toby Witte, op www.socialelvraagstukken.nl.
- 37 'Doe-het-zelf-burgers?' in: *Noorderbreedte* 2015-2a en op www.annemarie-kok.nl.
- 38 'Als de overheid zich terugtrekt participeren mensen juist minder', Evelien Tonkens, in: *NRC Handelsblad*, 1 november 2014. Zie voor diverse andere publicaties over actief burgerschap www.evelientonkens.nl. Een goed stuk is ook 'Zeg eens nee tegen al dat participeren' van Margot Trappenburg in *NRC Handelsblad* van 30 april 2016 ('Straks zitten tuinman en verpleger zonder werk').
- 39 Onder deze titel organiseerde de gemeente Groningen tijdens het festival 'Let's Gro' vier bijeenkomsten rond nieuwe lokale opties voor vergaande burgerinvloed.

COLOFON

Ontwerp: Meeusontwerpt
Tekstcorrectie: Marianne Lahr
Drukwerk: Ruparo
Uitgevers: Simon Franke – Trancity,
Pia Pol / Astrid Vorstermans – Valiz
www.trancity.nl – www.valiz.nl

© Annemarie Kok 2017

Epub: ISBN 978-94-92095-35-0
Print editie: 978-94-92095-34-3
NUR 758

TRANCITY*VALIZ

Trancity en Valiz zijn samenwerkende uitgeverijen die elkaar vinden in een gemeenschappelijke opvatting over de functie van publicaties. De boeken bieden kritische reflectie, zorgen voor interdisciplinaire inspiratie en leggen het verband tussen culturele disciplines en economische en sociaal-maatschappelijke kwesties.

Publicaties over de stad, stedelijke ontwikkeling en het publieke domein zijn de kern van de samenwerking trancity*valiz. De stedelijke samenleving wordt niet gevormd vanuit een enkel vakgebied. Ruimtelijke vraagstukken in architectuur en stedenbouw hebben een gelijkwaardige inbreng nodig vanuit een sociale, culturele en economische dynamiek. In wijken en buurten is het initiatief van bewoners en gebruikers minstens zo belangrijk als het beleid van overheden en maatschappelijke organisaties. Dit zijn noties waarmee het fonds trancity*valiz wordt samengesteld.